

СПРИЯННЯ ЄДНАННЮ

Рекомендації для формування
національної стратегії реінтеграції
на основі досвіду
Харківської та Херсонської областей

Дана публікація була підготовлена за підтримки Фонду “Партнерство за сильну Україну”. Зміст цієї публікації є виключною відповідальністю ГО “Центр трансатлантичного діалогу” і не обов’язково відображає позицію Фонду та/або його фінансових партнерів.

На замовлення ГО “Центр трансатлантичного діалогу” було проведено опитування експертів та громадськості Соціологічною Групою “Рейтинг”, на основі чого було підготовлено дану публікацію.

Редакція: команда аналітиків “Центру
трансатлантичного діалогу” у складі Анни Руденко,
Дарини Сидоренко та Аліни Горбенко
Графічне оформлення: Аліна Горбенко
Переклад: Анастасія Бабак, Дарина Сидоренко

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ОЦІНКА ПРОЦЕСУ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ГРОМАД	6
◆ ОЦІНКА ПОТОЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ	6
◆ АНАЛІЗ ЗА СФЕРАМИ	10
◆ ЕКОНОМІКА ТА БІЗНЕС СФЕРА	10
◆ ІНФРАСТРУКТУРА	11
◆ ГУМАНІТАРНА СИТУАЦІЯ	13
◆ МЕДИЦИНА	15
◆ ОСВІТА	17
◆ АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ	19
◆ ВІДБУДОВА ЖИТЛА ТА ПОТЕНЦІЙНІ ПЕРЕШКОДИ	19
РОЛЬ ІНСТИТУЦІЙ В ПРОЦЕСІ ВІДНОВЛЕННЯ	27
◆ ДОВІРА ДО ІНСТИТУЦІЙ	27
◆ ЕФЕКТИВНІСТЬ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ	28
◆ ЕФЕКТИВНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ВЛАДИ	30
◆ МІЖНАРОДНА ДОПОМОГА ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НУО	32
◆ БОРОТЬБА З КОЛАБОРАЦІОНІЗМОМ	34
◆ НЕДОЛІКИ РОБОТИ СИСТЕМИ ПОКАРАННЯ КОЛАБОРАНТІВ	34
◆ НОВІ РІШЕННЯ У РОБОТІ З ПИТАННЯМ КОЛАБОРАНТІВ	36
КУЛЬТУРА, УКРАЇНІЗАЦІЯ, ЗГУРТОВАНІСТЬ	37
◆ УКРАЇНІЗАЦІЯ – РЕУКРАЇНІЗАЦІЯ	37
◆ КУЛЬТУРА І МЕДІА	42
◆ ЗГУРТОВАНІСТЬ	44
РЕКОМЕНДАЦІЇ	49
ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО	57

ВСТУП

У результаті тимчасової окупації соціальні, економічні, суспільні, ресурсні характеристики територіальних громад Харківської та Херсонської областей зазнали докорінних змін. Харківська та Херсонська області мають спільні проблеми та виклики, з якими українська держава може зіткнутися на інших деокупованих територіях (відновлення державного управління, робота органів місцевого самоврядування, відновлення руйнувань та надання допомоги постраждалому населенню тощо). Саме тому аналіз та врахування змін після деокупації є необхідними для вироблення ефективної реінтеграційної стратегії, яка в подальшому має бути адаптована для застосування на нових звільнених українських територіях.

Умови життя та думка місцевого населення має вагоме значення при плануванні реінтеграційних заходів, однак наразі існує проблема недостатньої представленості місцевого населення в дослідженнях на тему згуртованості, що може призвести до нехтування їхніми інтересами при розробці відповідної стратегії. Відтак у цьому дослідженні Центр трансатлантичного діалогу поставив собі за мету провести оцінку процесу реінтеграції Харківської та Херсонської областей, відзначити успіхи та прогалини їхнього відновлення, а також проаналізувати виклики, що стоять перед мешканцями деокупованих територій.

Методологія проведення дослідження

В рамках проекту було підготовлено та проведено телефонне опитування мешканців Харківської та Херсонської областей, а також низка експертних інтерв'ю з представниками громад, які дослідили проблеми та настрої населення, їхнє ставлення до різних методів реінтеграції. На основі опитувань було проведено аналіз змін та викликів на визначених деокупованих територіях, а також було проаналізовано ефективність, переваги та прогалини реінтеграційної політики в досліджуваних областях. В результаті проведеного дослідження були розроблені конкретні рекомендації щодо реінтеграційної політики.

Опитування було проведено із застосуванням двох основних методів: експертних глибинних інтерв'ю та кількісного опитування мешканців Харківської та Херсонської областей. Також для формування завдань дослідження, і для доповнення та опису якісних і кількісних результатів, було проведено широке широке дослідження. Використовувалися останні дані про гуманітарну, безпекову та економічну ситуацію в областях. Підготовка довідника включала дані загальнонаціональних опитувань інших НУО, досліджень реінтеграції інших українських регіонів, а також дані міжнародних організацій, українських профільних міністерств та інституцій.

Якісний компонент дослідження

Для якісного компонента дослідження використовувалися глибинні інтерв'ю з експертами. Експертні інтерв'ю були проведені за напівструктурованим списком питань, який розробляли заздалегідь.

Напівструктуровані інтерв'ю включали відкриті питання, а порядок і зміст запитань могли незначно коригуватися залежно від відповідей респондента. Інтерв'ю проводилися з трьома категоріями респондентів: активними мешканцями громад, представниками місцевого самоврядування та громадських організацій. Було проведено загалом 12 інтерв'ю: по 6 інтерв'ю на кожну область (по 3 на кожну категорію).

У вибірку глибинних інтерв'ю потрапили по дві людини з кожної категорії в Харківській та Херсонській областях, включаючи представників як обласних центрів, так і менших міст та сіл. Метою якісного етапу було отримання свідчень та оцінок щодо процесу відновлення та відбудови, визначення перешкод та проблем, ролі інституцій, влади та громади, рівня згуртованості громадян, а також доцільних рішень та стратегій у сфері культури, українізації та медіа. Інтерв'ю з місцевими активістами мали на меті оцінити проміжні результати відновлення громад та процесу примирення, виявити наявні проблеми та прогалини. Результати якісного етапу також мали сприяти формуванню успішних стратегій та рішень для покращення процесу реінтеграції громад.

Кількісний компонент дослідження

Кількісний компонент дослідження був проведений методом CATI (Computer Assisted Telephone Interviewing) з використанням програмного забезпечення RDD (Random Digit Dialing). Вибірка респондентів була випадковою та репрезентативною за віком, статтю та типом поселення. Аудиторією дослідження були мешканці Харківської та Херсонської областей віком від 18 років, які проживали у населених пунктах, де функціонував зв'язок українських операторів.

У межах дослідження було опитано 1200 респондентів (по 600 в кожній області). Помилка репрезентативності дослідження з довірчою імовірністю 0,95 не перевищувала 4,0% на рівні області. Опитування проводилося з 2 по 4 травня 2024 року. Середня тривалість анкети становила 14 хвилин і 17 секунд, а рівень відгуку (response rate) склав 30,3% (відсоток завершених анкет відносно тих, хто загалом підходив за квотою). Структура опитувальника включала близько 40 питань змістовного блоку, 12 питань соціально-демографічного блоку та ще одне – інструментального характеру (вибір мови проходження анкети).

Змістовний блок охоплював такі підтеми: згуртованість населення, довіра до інституцій, проблематичні сфери та їхня оцінка, пошкодження житлової інфраструктури, освітня сфера, додаткові навчання та заходи, національно-патріотичні настрої серед населення, колабораціонізм. Соціально-демографічний блок складався з питань щодо статі, віку, області та району проживання респондентів, населеного пункту та його статусу (був / не був в окупації). Також цей блок містив питання щодо фінансового становища, наявності роботи, фаху, міграційного досвіду та мови в побуті.

ОЦІНКА ПРОЦЕСУ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ГРОМАД

Оцінка поточного відновлення

Представники деокупованих громад зазначають, що процес відбудови поступово розгортається і скоріше знаходиться на **«початковому етапі»**.

Однак етап та успішність відновлення суттєво залежить від наближеності до кордону/лінії фронту, масштабності руйнувань та фінансової спроможності громад.

Відбудова на деокупованих територіях зі слів респондентів перебуває переважно на ранніх етапах: **є реакційною та керованою принципами «виживання»**, тобто задоволення первинних потреб у разі виникнення проблем. Натомість втілення довгострокових, системних рішень опитані експерти поки не зазначають.

“*«Зараз йде мова виключно про таке екстрене гуманітарне реагування... щоб це все закрити... а вже потім там через певний час відновлювати».*
Керівник ГО, 26, Херсонська обл., м. Херсон

Водночас більшість опитаних розповіли, що в їхніх громадах вже було зроблено певні дії, зокрема в питаннях відновлення фізичних пошкоджень житла та інфраструктури загалом. Отже, переважна частина респондентів **певною мірою задоволені** темпами відбудови враховуючи нинішні обставини, а також **скоріше задоволені** залученістю місцевої влади до процесу.

“*«Ну, я хочу сказати, що у нас громада працює... Вони дуже добре працюють. Дуже оперативно... Багато дуже зроблено. Дуже багато зроблено для населення».*
Активістка, 63, Харківська обл., м. Чугуїв

“*«Скажімо так, після деокупації було проведено, я вважаю, колосальну роботу, стосовно відновлення інфраструктури міста, відновлення роботи соціальних, медичних закладів».*
Представник влади, 40, Херсонська обл., м. Херсон

Водночас у більших містах серед активістів і представників громадського сектору **є більше претензій до влади** – вважають, що відбудова відбувається неефективно, має корупційну складову, або влада занадто повільно реагує та не здатна впоратися з поточними викликами.

У середньому за 10-бальною шкалою мешканці громад Харківщини оцінили процес відбудови громади у **7 балів**, мешканці громад Херсонщини – у **5,5 балів** (оцінки є умовними, деякі респонденти давали «розгалужені» оцінки різним сферам).

Отже, в цілому за оцінками респондентів, відбудова Харківщини відбувається дещо ефективніше, ніж відбудова Херсонщини. Оцінки також дозволяють охарактеризувати відбудову в громадах обох областей як відносно успішну.

Наступні кроки в відновленні громади

Обидві області мають як спільні потреби відновлення, так і відмінні, враховуючи різний досвід місцевих громад за час повномасштабного вторгнення.

Експерти з **Харківської області** в першу чергу згадували такі потреби:

- ремонт пошкоджених технікою доріг;
- розмінування;
- раціональніший та ефективніший розподіл ресурсів;
- відновлення енергетичної та соціальної інфраструктури;
- забезпечення медициною, зокрема віддалених населених пунктів.

“

«Головне медична допомога. Тому що по громадах, особливо в далеких куточках – її майже, 99%, немає».

Голова БФ, 48, Харківська обл., м. Харків

Згідно з результатами кількісного опитування, до сфер, що найбільше потребують доопрацювань в обох областях, належать: **економіка** (відновлення робочих місць, підприємств), **відбудова житла, транспорт і дороги** (в обласних містечках та селах), а також **медицина**.

Для громад **Херсонської області** наступний крок відновлення це:

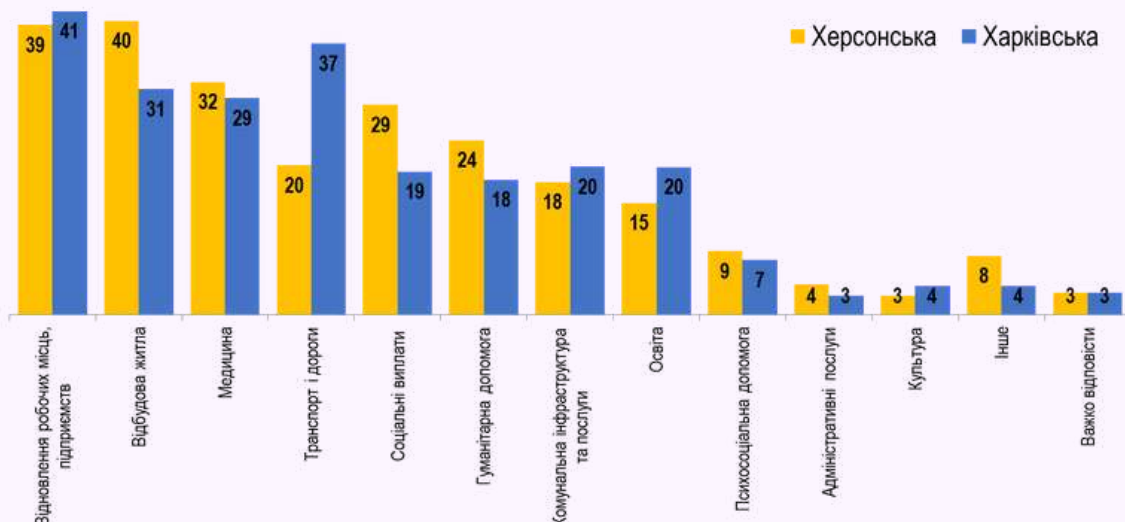
- підготовка інфраструктури до повернення людей, які виїхали;
- відновлення роботи підприємств та бізнесу;
- відбудова соціальної інфраструктури;
- підвищення єдності громади, яка перебуває під загрозою через відмінності у досвіді населення в період окупації та деокупації;
- вирішення питання кадрового голоду та фахового забезпечення процесів відновлення.

“

«...найсильніше - це кадровий голод. Хороших фахівців немає. І за великим рахунком у нас після закінчення війни дуже великий відсоток людей сюди не повернуться, тому вже зараз потрібно розробляти план як повертати людей, або виховати фахівців, щоб працювати вже тут, на місці».

Активіст, 42, Херсонська обл., с. Чорнобаївка

Яка з цих сфер у Вашому населеному пункті найбільше потребує доопрацювань на сьогодні? (оберіть не більше 3 відповідей)

Цікаво, що **соціальні виплати і гуманітарна допомога** є більш гострими питаннями на Херсонщині; натомість одним з найважливіших питань на Харківщині є **ремонт доріг та транспорту**.

Які зміни першочергово необхідні:

- У сфері економіки та бізнесу необхідно створити умови для відновлення великих підприємств, підтримки малого та середнього бізнесу, вирішення проблем монополізації та оподаткування.
- У сфері інфраструктури пріоритетним виступають відновлення енергетичної інфраструктури та доріг, забезпечення базових послуг у віддалених громадах.
- У сфері медицини важливим є подолання кадрового голоду, забезпечення закладів необхідним обладнанням, поліпшення доступу до медичної допомоги в сільських районах.

Фактори, що сприяють відновленню

Харківщина:

- допомога партнерів та благодійників – як міжнародних, так і вітчизняних;
- включеність місцевої влади у процеси: пошук партнерів, координація дій;
- злагоджена співпраця всіма суб'єктами (місцевою владою, розробниками програми з відновлення, центральною владою).

Херсонщина:

- патріотизм і взаємодопомога населення;
- активна команда спеціалістів, які розробляють перспективні проекти з відновлення громад;
- постійний пошук та залучення благодійних організацій до процесу відбудови місцевою та центральною владою.

Фактори, що заважають відновленню

Окрім сприяючих факторів, респонденти згадують також і про проблемні моменти, які виникають за спостереженнями експертів в процесі відновлення. Дуже важливим є всі зазначені фактори, які концептуально впливають на ситуацію в регіоні та визначають її майбутній розвиток.

Мешканці громад **Херсонщини** згадували такі проблеми у відновленні:

1. потреба в збільшенні громадянської залученості до процесу відбудови – введення конструктивного діалогу з населенням щодо майбутнього громад;
2. ситуативна згуртованість та менталітет – деякі люди постійно перекладають відповідальність на інших;
3. втрата працездатного населення, яке не бачить перспектив у розвитку в межах області
4. необхідність розробки плану по поверненню / вихованню спеціалістів;
5. низька якість життя та умови проживання, що не дозволяють утримувати людей по поверненню;
6. відсутність можливостей для розвитку дітей та молоді;
7. втрата авторитету влади в громадах, де представники влади виїхали під час окупації та лишили населення напризволяще;
8. недостатня координація та нерівномірність процесів відбудови, нездатність місцевої влади це контролювати.

Для мешканців **Харківщини** такими проблемами є:

1. нестача матеріальних ресурсів для відбудови (фінансів, будматеріалів);
2. бюрократичні проблеми в оформленні заявок на програму ЄВідновлення та фіксації пошкоджень;
3. потреба в інвесторах та грошовій допомозі, особливо доступності інвесторів для мешканців віддалених населених пунктів;
4. корупційні схеми – «відмивання» грошей через штучне підвищення цін на відновлення;
5. залишається висока небезпека через мінування території;
6. розвиток власного виробництва, зокрема сільського господарства;
7. монополізація у відновленні громади: все контролює влада, а ефективніше було б делегувати деякі процеси волонтерам, створювати конкуренцію у відбудові;
8. нестача житла для розміщення ВПО.

Спільним бар'єром відбудови для обох областей є **безпекова ситуація**: постійні обстріли, які спричиняють нові руйнування, та фізична небезпека життя людей. В тому числі в Харківській області значним викликом є критичні пошкодження енергетичної інфраструктури внаслідок нещодавніх обстрілів – це питання виживання людей на цій території.

— “ —

*«Процес відновлення триває наразі дуже, я вважаю, **повільно**. Тому що не зовсім зрозуміла **ситуація з наступом**, яка постійно загострюється».*

Активістка, 47, Харківська обл., м. Харків

— ” —

Одна з російських ракет влучила у п'ятиповерховий житловий будинок в Харкові, 31 травня, 2024.
(Харківська обласна прокуратура)

Дитячо-юнацька кінно-спортивна школа, зруйнована РФ під фундамент в м. Дергачі, Харківська обл., 30 травня, 2024. (Суспільне Харків)

Наслідки обстрілу гіпермаркету в м. Херсон, 6 червня, 2024. (ДСНС України)

Селище Комишани на Херсонщині, 24 травня, 2024.
(Херсонська міська військова адміністрація)

Аналіз процесу відновлення за сферами

Економіка та бізнес-сфера

Майже всі експерти незалежно від області сходяться в думці що **економічне становище населення є скрутним**. Ситуація важча у **сільських громадах або громадах, наближених до фронту**, де значна частка населення є непрацездатною (люди пенсійного або передпенсійного віку).

Практично всюди спостерігаються проблеми з робочими місцями, оскільки більшість промислових та аграрних підприємств у громадах зупинили свою діяльність через значні руйнування або розграбування росіянами під час окупації, фінансову неспроможність вести економічну діяльність, мінування тощо. Зі слів респондентів випливає, що в обласних центрах робочі місця є, але вони далеко не завжди влаштовують людей – часто це некваліфікована робота.

Повернення та розвиток місцевого бізнесу наразі **перебуває на початкових етапах**. Більшість великих бюджетоутворюючих підприємств не функціонують, нових великих підприємств у межах громад не відкривають. Проте, поступово повертається середній та малий бізнес, зокрема відкриваються нові магазини та заклади.

Однією з перешкод для повернення бізнесу деякі респонденти зазначають **нестачу достовірної інформації** щодо деокупованих територій для релокованого бізнесу.

“*«І просто читаючи все це, бізнес, який виїхав, релокувався, він бачить, читає якісь дописи і починає думати, а чи повертатись чи не повертатися. А чи дійсно все настільки погано, чи не настільки».*
Активіст, 37, Херсонська обл., Херсон

Респонденти з **Харківської громади** відзначають такі особливості відновлення бізнесу як **переорієнтація** – неактуальний бізнес зачинається чи значно скорочує свою діяльність (туризм, оренда офісних приміщень), або переходить на онлайн-формат. Окремо подекуди зазначають також що малий та середній бізнес погано себе почуває через монополізацію деяких сфер з боку великого бізнесу.

У **Херсонській громаді** особливістю повернення бізнесу є його **«зовнішнє» розташування**: основні потужності розміщені поза громадою та областю, бізнес сплачує податок деінде, через що виникає ситуація, коли місцевий бюджет більшою мірою складається з дотаційних відрахувань.

Найбільш ефективний шлях залучення інвестицій та повернення бізнесу респонденти вбачають у **завершенні бойових дій**, у Херсонській області – ще й **відкидання російських військ** хоча б на 50-60 км від поточної лінії фронту.

Серед успішних кейсів відновлення у економічній сфері респонденти відмічають **програми для фермерів**, через які надаються безкоштовне насіння, засоби для обробки земель тощо.

“*«Відкриваються сільські господарства за фінансування різних урядів, різних країн...зараз при цих фермерських господарствах вже будуються зерносховища маленькі, але вони власні. Вже будуються переробні...промислові комплекси маленькі, але власні. Ці фермери, ці потужності не видають сировину, вони видають вже готову продукцію, а собівартість [її] піднімається...»*
Керівник ГО, 26, Херсонська обл.

Іншим успішним кейсом варто зазначити **рішення уряду звільнити місцевий бізнес від трьох основних податків**: єдиного податку, орендної плати та плати за майно. Це має дозволити значно знизити податкове навантаження для підприємств у Харкові, а недоотримані доходи місцевих бюджетів мають компенсуватися з державного бюджету. Голова Харківської ОВА Олег Синегубов наголосив на важливості цього рішення для підприємств, які продовжують працювати в регіоні, зазначивши, що це допоможе зберегти робочі місця, створити нові та забезпечити суспільні потреби під час війни. Ці умови сприятимуть адаптації бізнесу до поточних реалій і розвитку економічного потенціалу Харківщини.

Інфраструктура

Опитані респонденти **здебільшого задоволені** темпом відновлення інфраструктури у містах та селах. Більшість висловлюють позитивні відгуки про **роботу команд ДСНС, комунальних та інших екстрених служб** у їхніх громадах. Завдяки їхнім зусиллям вдається відновлювати електро-, водо-, газопостачання на деокупованих територіях як у Харківській, так і в Херсонській областях. Особливо високо оцінюється робота цих служб на тлі постійних обстрілів критичної інфраструктури та ризиків, під якими працюють ці фахівці.

Стан інфраструктури респонденти оцінюють краще на Харківщині (**47%** респондентів дали оцінку відмінно і добре), ніж на Херсонщині (**26%**). Позитивна оцінка стану інфраструктури на Харківщині, як відзначають соціологи, стала ефектом від позитивної оцінки конкретно в Харкові, менші міста та деокуповані села натомість також дають процесу відбудови низьку оцінку.

Оцінка укриттів та бомбосховищ є здебільшого негативною, особливо в села на малих містах.

Як би оцінили такі сфери у Вашому населеному пункті?

Як би оцінили такі сфери у Вашому населеному пункті?

Середнє значення коливається від -2 до 2, де -2 – це «жахливо», а 2 – «відмінно»

Проблеми з енергетичною інфраструктурою залишаються актуальними. Зокрема, мешканці Харківської області відзначають серйозні труднощі через обстріли критичної інфраструктури з боку РФ, які активно велися в квітні-травні 2024 року. У прифронтових населених пунктах Херсонської області також спостерігаються проблеми з енергопостачанням, газо- та водопостачанням. У деяких районах, як наприклад, у смт Білозерка Херсонської області, вода є непридатною для вживання, що створює додаткові труднощі для місцевого населення.

Як альтернативне рішення в деяких громадах розглядають впровадження **мобільних котелень** та **локальних енергетичних систем** для окремих районів та мікрорайонів, адже мешканці зазначають потребу у незалежних від загальної системи енергетичних станцій. Для забезпечення водопостачання у разі перебоїв деякі громади надають **генератори** власникам свердловин, щоб вони могли забезпечити водою сусідів.

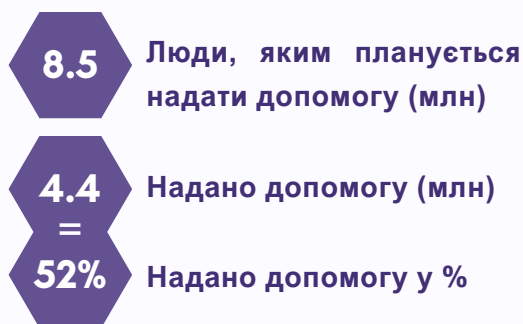
Більші населені пункти забезпечені базовими послугами, такими як **пошта, аптеки та банки**. Однак **це є проблемою для віддалених громад** у Херсонській та Харківській областях. Ситуація в Херсонській області є **критичнішою** через високу інтенсивність обстрілів та нестачу фахівців. Для забезпечення необхідних послуг у віддалених населених пунктах активно практикуються **виїзні поштові, аптечні та банківські бригади**.

У Харківській області гостро стоїть питання **відновлення доріг**, пошкоджених під час бойових дій. Мешканці та експерти зазначають, що для отримання деяких послуг людям доводиться діставатися до найближчих міст, що ускладнюється **поганою транспортною інфраструктурою**. Особливо часто про цю проблему згадують у сільських районах. Для Херсонської області питання відновлення доріг поки що є менш пріоритетним.

Гуманітарна ситуація

Гуманітарна ситуація в Україні продовжує погіршуватися. На початку 2024 року гуманітарні організації представили План гуманітарних потреб та реагування на рік, для якого необхідно залучити **3,1 млрд дол. США** для допомоги **8,5 мільйонам вразливих людей в Україні**. За перші 4 місяці поточного року, попри обстріли, що ускладнювали їхню роботу, гуманітарні організації доставили **18 конвоїв** у прифронтові райони. Завдяки міжвідомчим конвоям лише у квітні також отримали допомогу майже **7 000 людей** у прифронтових громадах. Упродовж березня-квітня спостерігалось **зменшення зони гуманітарного доступу** через значне зростання ударів по Харкову та північних громадах Харківської області, а також запровадження **механізму координації переміщень** гуманітарних організацій у Херсонській області. Місцеві органи влади так само запровадили **жорсткіші вимоги до координації гуманітарної діяльності**. У Херсонській області до обов'язків Комендатури області було віднесено узгодження пересування гуманітарних організацій у зонах із найбільшими ризиками, що призвело до перекриття руху автотранспортом уздовж правого берега Дніпра.

Звіт ООН за березень-квітень 2024 року

У **Харківській** області спостерігаються зміни у видачі гуманітарної допомоги: **звужуються обсяги та цільові групи, які отримують допомогу**. Наразі гуманітарна допомога продовжує надаватися **жителям прикордонних територій** (30-50 км від кордону) та громадам, які перебувають **під інтенсивними обстрілами**. У обласному центрі видача гуманітарної допомоги практично припинилася.

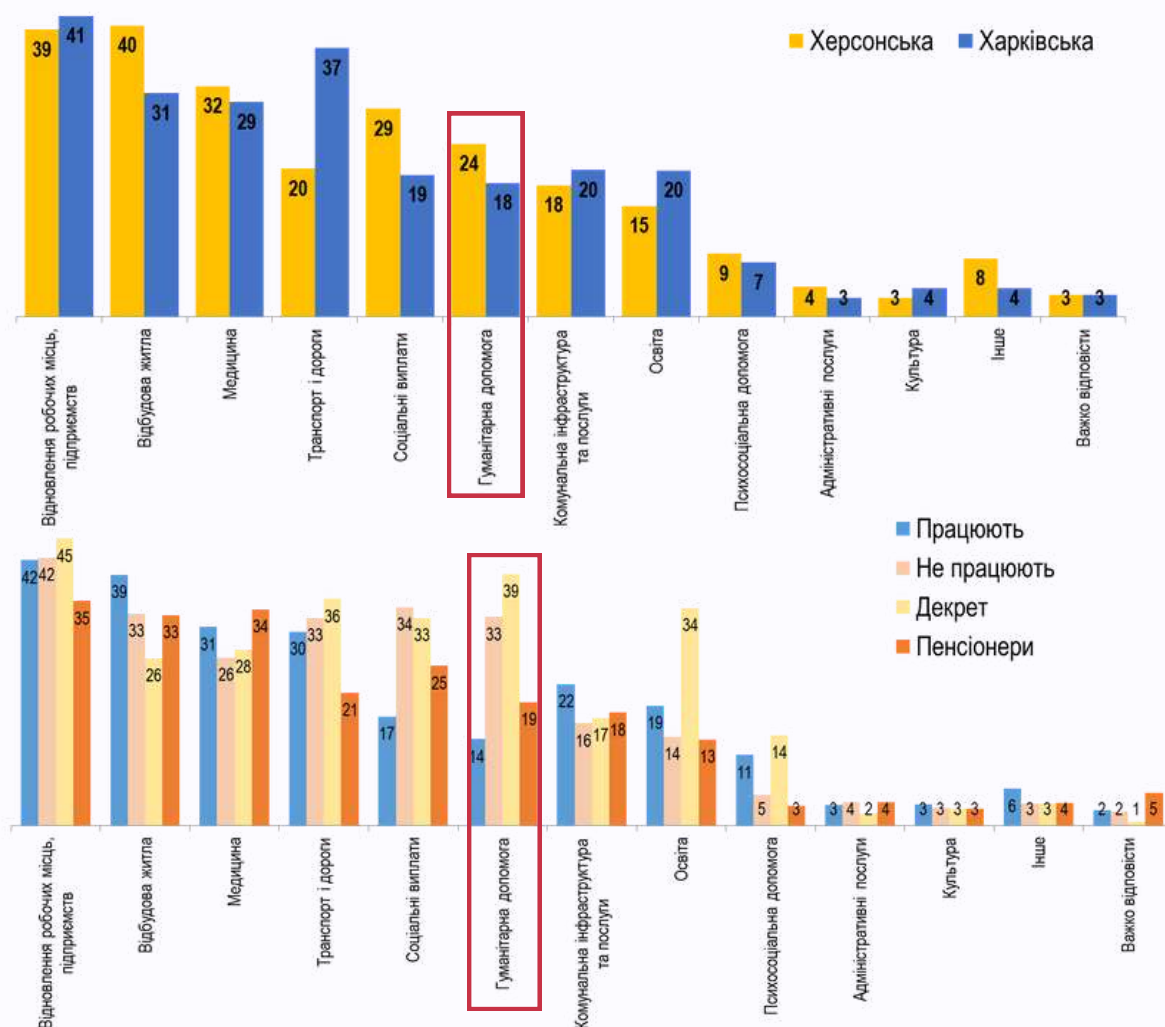
На **Херсонщині** ситуація відрізняється: мешканці області значною мірою **залежать від гуманітарної допомоги**. Експерти зазначають, що це може сприяти відмові від пошуку можливостей для працевлаштування та розвитку бізнесу, навіть за спрощених умов та підтримки партнерів. Деякі люди фактично живуть на надану гуманітарну допомогу і не поспішають відмовлятися від неї.

Зловживання гуманітарною допомогою негативно впливає на відновлення місцевого бізнесу. Невеликі магазини, що торгують побутовими товарами або харчами не можуть отримати прибуток, оскільки все необхідне входить у гуманітарні набори.

Запит на гуманітарну та фінансову допомогу частіший у Херсонській області (71%) порівняно з Харківською (56%). Зокрема, її потребують:

- Батьки в декреті (90% заявили про потребу у допомозі)
- Бідні (яким не вистачає на їжу, 85%) і малозабезпечені (яким не вистачає на одяг, 78%)
- Внутрішньо переміщені особи (77%)
- Батьки з дітьми (69-74%)
- Мешканці сіл (67% на Харківщині) та мешканці і сіл, і міст на Херсонщині (65-75%)

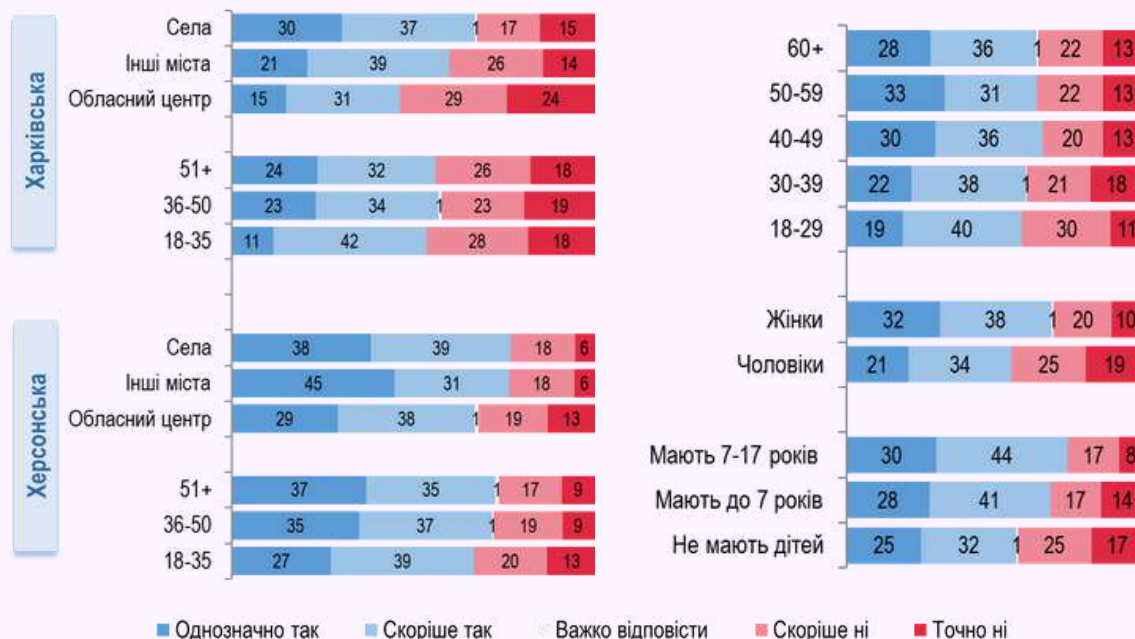
Яка з цих сфер у Вашому населеному пункті найбільше потребує доопрацювань на сьогодні? (оберіть не більше 3 відповідей)

Працівники Червоного Хреста розвозять продукти жителям на околиці Харкова. (Маркус Ям / Los Angeles Times)

Кількісні опитування підтверджують, що потребу у гуманітарній та фінансовій допомозі мають також люди передпенсійного віку (50-59 років) та безробітні. Вони, хоча і не підпадають під категорії, яким дозволено надавати гуманітарну допомогу, також потребують її, оскільки не мають джерела доходу, особливо у Херсонській області.

Чи є у Вас особисто наразі потреба у фінансовій або гуманітарній допомозі?

Задоволення потреб вразливих груп

На думку респондентів, основними вразливими групами в деокупованих громадах є **діти або родини з дітьми, літні люди та особи з інвалідністю, маломобільні люди**, які найбільше постраждали від окупації.

Також, респонденти на Херсонщині зазначали, що існує певна категорія осіб, котра не підпадає під чинні критерії надання допомоги, однак мають у ній потребу через складні життєві обставини. Ці обставини першочергово спричинені **відсутністю можливостей для працевлаштування та самозабезпечення**.

Водночас, недоступність допомоги зумовлена встановленими донорами та гуманітарними організаціями обмеженнями на конкретні категорії осіб, яким доступна така допомога. Наприклад, **безробітні люди**.

Окремо говорять про людей **передпенсійного віку**, які ще не є пенсіонерами, але і вже не можуть працювати – вони складають значну частину населення що потребує гуманітарної допомоги, але офіційно не має на неї права.

З огляду на наявність великої кількості людей, котрі не можуть отримувати гуманітарну допомогу, але потребують її, існує ризик виникнення великої кількості незайнятого населення передпенсійного віку. Цей ризик може спричинити уповільнене економічне та соціальне відновлення громади в ході реінтеграції.

Медицина

Моніторинг руйнувань закладів охорони здоров'я проводить Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ). За його даними з початку повномасштабного вторгнення і до 4 січня 2024 року зафіксовано **руйнування 1696 об'єктів закладів охорони здоров'я**. З них зруйновано повністю – **195**, а пошкоджено – **1501**.

Найбільша кількість пошкоджених об'єктів закладів охорони здоров'я у:

- **Харківській області (348)**
- **Донецькій області (257)**
- **Херсонській області (204)**

За даними МОЗ, на кінець лютого 2024 року вдалося повністю відновити **508** медзакладів, ще **360** — відбудовані частково або перебувають в процесі відновлення. З них на Харківщині повністю відновлені **74 об'єкти**, ще **128** – відновлені частково (станом на січень 2024 року).

Медицина значною мірою функціонує завдяки надходженню **гуманітарної допомоги медичного призначення**. Існує **проблема з кадрами** – спостерігається нестача спеціалістів. Мешканці сіл та селищ зіштовхуються зі значними викликами у доступі до медичної допомоги через **гостру нестачу** медперсоналу вузької спеціалізації, медичного обладнання та зруйновані медичні заклади.

Частково ці питання вирішуються за допомогою **мобільних медичних бригад** з обласних центрів або **виїзних медиків** від міжнародних організацій. Так, наприклад, у Костирці та Новорайську, що на Бериславщині, працюють **модульні пункти екстреної медичної допомоги**. Вони є тимчасовою заміною пошкоджених лікарень. Станція обладнана всім необхідним для перебування фельдшерів та прийому пацієнтів. Тут працюють виїзні бригади лікарів-волонтерів. Один з медичних пунктів встановлений ВООЗ у партнерстві з МОЗ, другий – завдяки міжнародній організації Save the Children.

Курси першої медичної допомоги та мінної безпеки проводяться регулярно, також пропонуються курси для соціальних працівників. Деякі лікарі, які виїхали, продовжують працювати дистанційно.

Як би оцінили такі сфери у Вашому населеному пункті? (серед тих, у кого є діти до 18 років)

Більшість батьків (**55-56%**) позитивно оцінюють навчання дітей з мінної безпеки. Понад половина (**50-54%**) людей виявили бажання пройти навчання з мінної безпеки. Ще більше (**60%**) респондентів позитивно ставляться до проходження навчання з до медичної допомоги.

Освіта

Функціонування освітньої сфери на території деокупованих громад суттєво відрізняється на рівні областей та громад. Наразі освіта (дошкільна, шкільна, університетська) **здійснюється майже виключно онлайн**, за винятком декількох шкіл у метро Харкова. Це пов'язано з безпековою ситуацією в регіоні та значними руйнуваннями навчальних закладів.

За інформацією Міністерства освіти і науки України (МОН) станом на 28 грудня 2023 року в Україні **зруйновано 380 та пошкоджено 3417 освітніх закладів**. Найбільше постраждали **школи**. Щодо географії руйнувань та пошкоджень, то найбільше їх у:

- **Донецькій області** – 173 зруйнованих, 631 пошкоджених освітніх заклади.
- **Харківській області** – 51 зруйнованих, 579 пошкоджених освітніх заклади.
- **Херсонській області** – 51 зруйнованих, 296 пошкоджених освітніх заклади.

Відновлення пошкоджених закладів поступово відбувається, але **фінансових ресурсів часто не вистачає**. Деякі громади вже підготували плани з відновлення освітніх закладів і займаються облаштуванням або будівництвом укриттів для змішаного навчання.

Станом на 25 січня 2024 року завершено відновлювальні роботи у **464 (12,04%) та відремонтовано 101 (2,62%)** закладів освіти, що були пошкоджені внаслідок воєнних дій, повідомили в Міносвіти.

Проблеми та Виклики

Респонденти незадоволені **впливом онлайн-навчання на дітей**, зокрема браком соціалізації, фізичної активності та комунікації з однолітками. У деяких громадах Херсонщини діють центри UNICEF для розвитку дітей, а на Харківщині функціонують офлайн гуртки, але основний навчальний процес залишається онлайн в обох областях.

Оскільки на озброєнні росіян є ракети, що долітають за 40-42 секунди, а самі області потерпають від обстрілів по декілька разів на день, відновлювати очне навчання наразі **небезпечно**.

При цьому, “прифронтові” школи зі звичайними укриттями в підвалі також не будуть допускати до відновлення офлайн-навчання, вони повинні бути обладнані **захисною спорудою** — сховищем або протирадіаційним укриттям з водопостачанням, водовідведенням, вентиляцією, системою пожежогасіння.

Інша проблема прифронтових областей — **великий відсоток зруйнованих шкіл** внаслідок війни. Так, наприклад, критична ситуація склалася в Херсонській області: на її деокупованій частині школи зруйновані чи пошкоджені **практично в кожному селі**.

Школа № 62, Харків, Україна, 27 червня 2022 року. У 2022 році школа зазнавала неодноразових атак Росії. (2022 Human Rights Watch)

Наразі в прифронтових областях тривають **роботи з відновлення** пошкоджених та зруйнованих шкіл, а також облаштування **належних укриттів**. Кошти на це залучаються **з усіх можливих напрямків** — грантових та донорських програм, місцевих бюджетів та державного фінансування.

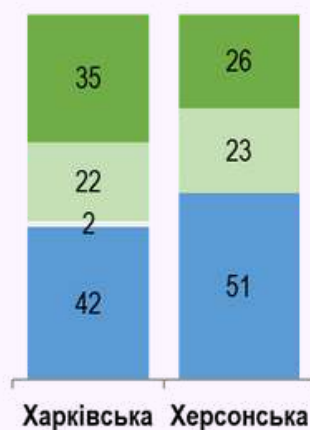
Одним з нововведень прифронтових регіонів є **будівництво підземних шкіл**. Першу таку вже збудували **в Харкові**. Такі ж заклади вже будуються в місті Люботин та селищі Коротич Харківської області. Наступні підземні школи можуть з'явитися у місті Шостка (Сумська область), в Запоріжжі та Херсоні. Будівництво підземної школи в Харкові обійшлося в 78 млн грн, а у Коротичі — 99 млн грн. Проте такі об'єкти будуть надійними: архітектори зазначають, що вони можуть захистити **не лише від уламків, а й від прямого влучання ракет**.

Статистичні дані

Майже **90% дітей** в обох областях навчаються переважно **онлайн**. Більшість з них мають ноутбуки або планшети (**82-84%**) та постійний доступ до швидкісного інтернету (**~80%**). Проте, у бідних родинах третина дітей не мають власних пристроїв для навчання та доступу до інтернету. Близько половини батьків в обох областях підтримують офлайн або змішане навчання (**49-57%**).

Якою має бути форма шкільного навчання у Вашій громаді?

- Офлайн
- Змішане
- Важко відповісти
- Онлайн

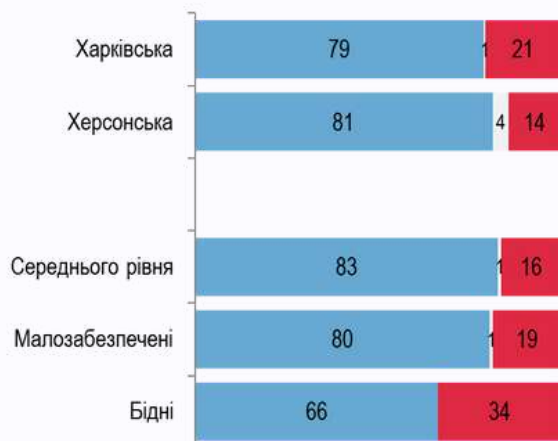

Підземна школа в Харкові, 2 квітня, 2024.
(Суспільне Харків/Дмитро Гребінник)

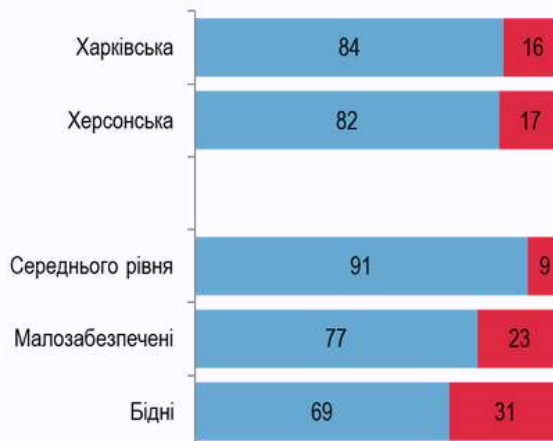
- Так
- Ні
- Важко відповісти

Чи має Ваша дитина...?

Постійний доступ до швидкісного Інтернету

Власні пристрої (ноутбук, планшет) для навчання

Адміністративні послуги

Більшість респондентів зазначили, що населення їхніх громад має доступ до адміністративних послуг і їхня якість оцінюється **на досить високому рівні**.

Водночас все одно існує **низка проблем**: наприклад, у деяких громадах є обмеження на певні види послуг через **відсутність персоналу**. У обох областях респонденти зазначають про обмеженість адміністративних послуг для населення з сіл – вони вимушені добиратися до найближчих міст у разі потреби в отриманні послуги, що не завжди можливо через **складну логістичну ситуацію** в регіоні.

“*«Працює ЦНАП, працюють служби, надавачі соціальних послуг. Це і служби у справах дітей, і центри надання соціальних послуг, і соцзахист... І я не чула ніде, щоб хтось не зміг отримати якусь певну послугу».*
Представниця ГО, 38, Херсонська обл., смт Білозерка

“*«Соцзахист – працює, ЦНАП – працює. Більше того – більше послуг надали людям. Вони можуть прийти в ЦНАП і одружитися одразу. І МРЕО до нас перевели, і працюють нотаріальні контори. Нотаріуси – повернулися. Державні реєстратори – є!»*
Представниця влади, 48, Харківська обл., м. Балаклія

— “*«Транспортні питання – це головний такий великий трабл для всіх людей, тому що нема соціального транспорту. Не то, що нема послуги, їм важко добратися до цієї послуги».*
Активістка, 47, Харківська обл., м. Харків

У Херсоні через те, що міська адміністрація не розкриває свого місцезнаходження з міркувань безпеки, важко отримати деякі послуги. Поодинокі також підіймалась тема необхідності скасувати оплату за державні послуги для людей, які втратили своє майно та домівки. Перешкодами в отриманні адмінпослуг також є повітряні тривоги та блек-аути (особливо Харківщина).

— “*«Тому у мене трошки не вкладається, чому люди, які постраждали, які втратили документи не через їх провину, чому вони повинні платити за відновлення цих документів».*
Керівник ГО, 26, Херсонська обл., м. Херсон

Відбудова житла та потенційні перешкоди

Відповідно до даних Київської школи економіки, станом на 1 вересня 2023 року загальна сума прямих задокументованих збитків, завдана інфраструктурі України через повномасштабне вторгнення Росії, становила **\$151,2 млрд** (за вартістю заміщення). Внаслідок війни продовжуються руйнування житлових будинків, освітніх закладів, інфраструктури, що і призводить до зростання загальної суми збитків.

На початок осені 2023 року у загальному обсязі прямих збитків найбільшою часткою залишаються **втрати житлового фонду – \$55,9 млрд**. Загалом зруйновано або пошкоджено внаслідок бойових дій **167,2 тис об'єктів житлового фонду**, з них **147,8 тис.** – приватні будинки; **19,1 тис.** – багатоквартирні, ще **0,35 тис.** – гуртожитки.

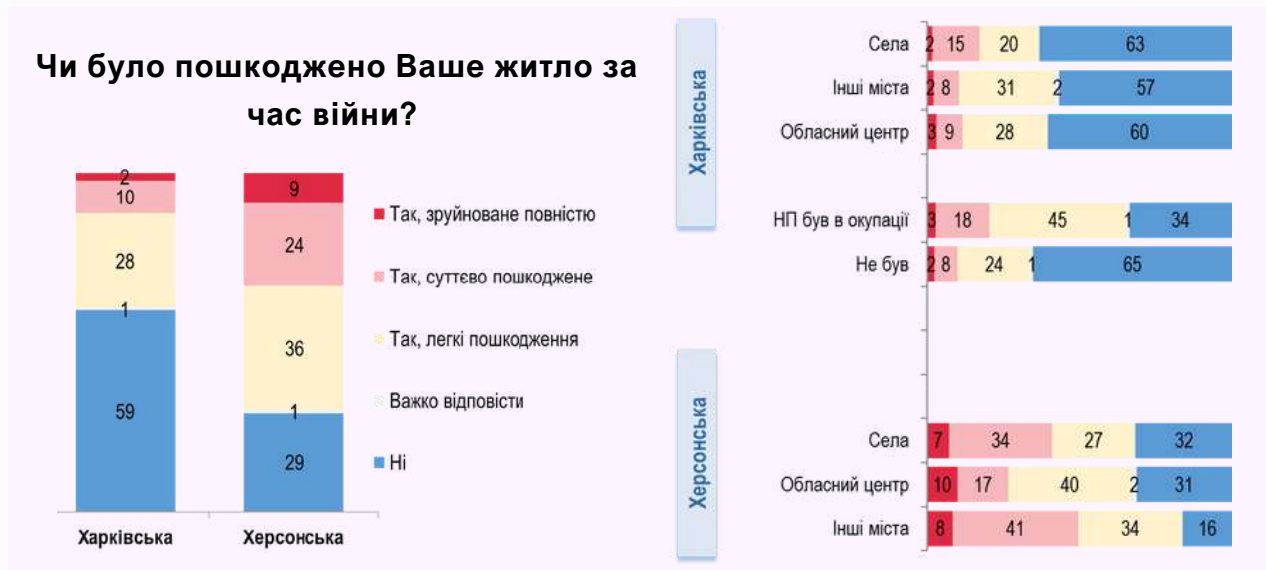
На другому та третьому місці за сумою збитків залишаються **сфери інфраструктури та промисловості й втрат підприємств**. Також пошкодження зазнали понад 25 тисяч кілометрів **автомобільних шляхів** державного та місцевого значення й **комунальних доріг**.

Харківська та Херсонська області входять у число регіонів, які **найбільше постраждали від руйнування житлового фонду**.

Наші респонденти визначили **відбудову житла як одну з топ-потреб** мешканців деокупованих територій. Сферу відбудови відзначають також як таку, що потребує **найбільше допрацювань** сьогодні на Херсонщині (її обрали **40%** респондентів). На Харківщині відбудову визначають **другою головною потребою** після відновлення підприємств і робочих місць (**31%**).

Житло було пошкоджено в тій чи іншій мірі в **69% респондентів з Херсонщини** і в **40% на Харківщині**. В Херсонській області **кожен десятий** має повністю зруйноване житло. Ще **чверть** – суттєво пошкоджене, і **третина** має легкі пошкодження. Відбудову як пріоритет більше обирали респонденти міст та сіл Херсонщини (**50%** і **45%** відповідно). **35%** мешканців обласного центру визначили відбудову як потребу.

На противагу, на Харківщині відбудову суттєво більше (**46%**) обирали мешканці обласного центру ніж мешканці інших міст області та сіл (**23%** і **12%** відповідно). Також варто зазначити, що серед населених пунктів, що **були безпосередньо в окупації** на Харківщині, відсоток пошкодженого житла вищий чим в решта області – **дві третини** мають пошкоджене житло.

Процес відбудови

Серед респондентів в обох областях житло вже відновили (повністю чи частково) у близько **50%**, не відновили – у близько **20%**.

Обговорюючи відбудову, респонденти зазначають три стратегії, якими люди зазвичай користувались для відновлення пошкодженого житла. До цього списку входять:

- допомога від держави через програму **«Відновлення»**
- допомога **місцевої влади або волонтерів**
- відновлення **за власний рахунок**

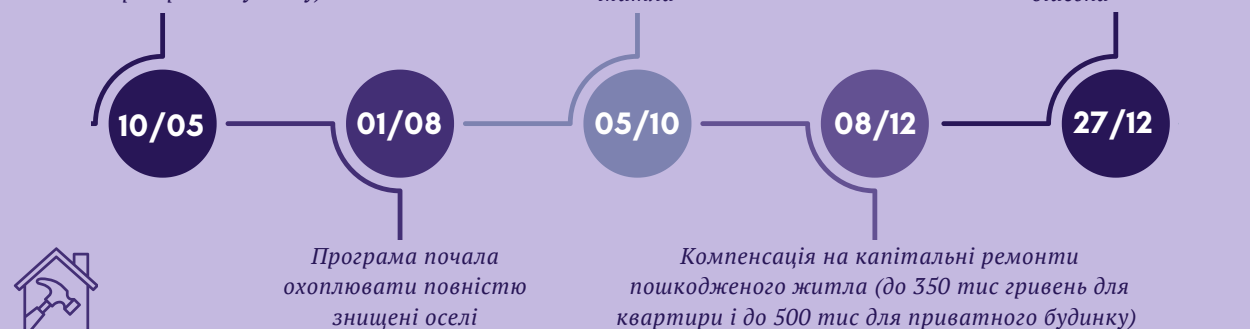
За даними респондентів житло відновлювали переважно за власний кошт: **62%** у Харківській області, **56%** – у Херсонській. Однак в Херсонській області дещо частіше використовувалися **кошти інших сторін**: наприклад волонтерів (**13%** порівняно з **5%** на Харківщині) або благодійних фондів (**16%** і **9%** відповідно). Відновлення за власний кошт обирають ті, хто має тільки одне житло і не може дозволити собі чекати його відновлення за допомогою коштів державних програм, волонтерів або міжнародних організацій.

Примітка.

«Відновлення» – це державна програма, в рамках якої власники житла, що було пошкоджене внаслідок бойових дій, можуть отримати грошову компенсацію на його ремонт або сертифікат на купівлю нового помешкання. Це можна зробити скориставшись державним порталом ДІЯ для подання відповідної заяви. Форма допомоги залежить від того, чи було житло пошкоджене або зруйноване. У першому випадку держава надає кошти для купівлі матеріалів чи послуг для ремонту, у другому – сертифікати на придбання або кошти на побудову нового житла. При цьому, умови отримання допомоги і порядок дій відрізняється залежно від типу пошкодження. До того ж програма реалізується поетапно. За рік роботи програми понад 57 тис. українців отримали кошти на ремонт житла або купівлю нового замість зруйнованого через бойові дії завдяки програмі «Відновлення». Загальна сума виплат зараз становить понад 11 млрд грн.

Таймлайн «Відновлення» за 2023 рік

У застосунку "Дія" з'явилась окрема послуга "Відновлення" (електронне інформаційне повідомлення про пошкодження або руйнування квартири чи будинку)

Подібна тенденція є і у планах тих, хто ще не відновив житло, але має такий намір. У майбутньому відновлені також люди більше сподіваються в першу чергу на свої кошти (особливо більші міста, молодші й забезпечені мешканці), а вже потім на державу (частіше села, бідніші, старші). Водночас, відновлення не планує **16%** респондентів Харківської області та помітно менше (**9%**) серед мешканців Херсонської.

Серед тих респондентів чиє житло має легкі пошкодження, повністю відновити вдалося **кожному п'ятому**, хто має серйозні – тільки **кожному десятому**.

«От у мене є знайомих багато, у котрих затопило будинки, все змело. Але вони, куди не подавали, **вони самотужки все відновлюють і все**».
Активіст, 37, Херсонська, Херсон

«Ця програма, приїхали, зробили опис, сказали, що нададуть допомогу або матеріалами, або коштами. Але це буде через два, три, чотири місяці, **поки вся ця бюрократія пройде**».
Працівниця ГО, 38, Херсонська, смт. Білозерка

Опитані зазначають, що отримання державної допомоги через державні програми (наприклад, «Відновлення») є **найскладнішим способом** з огляду на **вимоги до документів**, що підтверджують факт руйнування житла та право власності громадян на нього. Цей процес є **довготривалим**, що підвищує ризики більших руйнувань житла природнім шляхом та збільшення вартості подальшого ремонту.

Також респонденти зазначають, що програма «Відновлення» не враховує **ризиків повторного пошкодження майна**. За рахунок цього люди на деокупованих територіях можуть втратити житло, якщо воно вже було відбудоване і повторно пошкоджене.

Чи Ви подавали заявку на допомогу у «Відновлення»?

«У мене є випадки власних знайомих, які подавалися на «Відновлення», отримали ці кошти і вже вклали їх в ремонт. Але були **повторні прильоти** або в будинок, або поруч, і у людей зараз **немає можливості знову податися** на цю ж програму, тому що **кошти були вже фізично витрачені**».
Керівник ГО, 26, Херсонська, м. Херсон

Серед тих, хто має пошкоджене житло, подавали заявку до «Відновлення» **менше 40%: 32%** на Харківщині, **37%** на Херсонщині. Але при цьому лише частина цю допомогу отримала: **12%** в Харківській області і **9%** в Херсонській.

Серед **причин низького рівню подачі заявок** на допомогу «Відновлення» респонденти визначають:

- відсутність у людей потрібних документів для подання таких заяв
- недостатність обсягів наданих ресурсів для ліквідації наслідків руйнувань та ремонту
- низькі шанси на отримання відшкодування або повернення коштів за пошкодження житла

«Було, але це, ну знаєте, там 1-2 зі 100 випадків, напевно. Ну це дуже одинично і це, знаєте, це такі пробивні люди, які от ну просто **ну систематично капали на мозги** тим структурам».
Керівник ГО, 26, Херсонська, м. Херсон

Відповідаючи на питання стосовно отримання матеріальних відшкодувань, більшість респондентів зазначала, що не знають про такі випадки, або говорять про дуже малу кількість людей, котрим вдалося скористатися саме цим механізмом.

Чи проводились ремонтні роботи для відновлення Вашого житла?

Чи Ви подавали заявку на допомогу у «Відновлення»?

Успіх програми «Відновлення»

Беручи до уваги, що програма «Відновлення» є унікальним за масштабами руйнувань та потреб відбудовчим проектом, велика кількість процесів, що здійснюється, **є пілотними** і потребують часу для вдосконалення. У процесі реалізації програми проводилися публічні консультації, збиралися відгуки від отримувачів послуг, та вносилися зміни до правил відповідності. Наприклад, заяву на компенсацію дозволили приймати від домогосподарств, які знаходяться у співвласності, крім цього ввели можливість подавати заяви не лише через "Дію", а і в ЦНАПах та через нотаріусів. Ці зміни були дуже важливими, адже незважаючи на те, що подача документів через додаток була гарним прикладом **цифровізації та прозорості процесів**, вона **виявилася недоступною** для певних категорій населення. Таким чином, оновлений механізм допоміг наприклад, літнім людям, у яких немає смартфона чи людям з інвалідністю отримати доступ до послуг. Причому саме літні люди – старші за 60 років, складають 30% учасників програми. Ще один важливий запит від українців, який вдалося отримати завдяки публічним консультаціям, – необхідність надання компенсації людям, чиє пошкоджене або знищене житло перебуває **у тимчасово окупованих регіонах**. Однак є питання, які залишаються невирішеними. До прикладу **довготривалість** процесу, зумовлена потребою у фінансуванні і формуванні механізму, **забюрократизованість** та **негнучкість** вимог, яка зумовлює ускладнення отримання допомоги постраждалим, що втратили документи, або мали невирішені питання стосовно своєї власності на час початку російського вторгнення. Для багатьох людей, що втратили оригінали документів на свою власність, проблематичною і складною є ціна їхнього відновлення.

Відмову до участі у програмі також найчастіше отримують ті, у кого, з якоїсь причини **немає домоволодіння** у Державному реєстрі матеріальних прав (ДРМП), або **неправильно оформлені** інші документи. Таким чином, незважаючи на значний поступ у числі категорій охоплених програмою громадян і активну роботу з відновлення, програма досі потребує покращень і напрацювань.

Допомога від місцевої влади або волонтерів у малих містах та селах часто надається в формі будівельних матеріалів – вікон, матеріалу для перекриття даху, та інших. Однак, ця допомога є невеликою та дає змогу радше **законсервувати** будівлю від подальшого руйнування, аніж відновити її для повноцінного проживання.

Додатково до системних недоліків надання допомоги, процес відновлення може відрізнитися **залежно від типу населеного пункту**. У містах-обласних центрах реновація житлових будинків відбувається за участі міських комунальних служб, котрі намагаються ліквідувати наслідки обстрілів, та програм з надання допомоги для відновлення житлових будинків.

У малих населених пунктах чи селах опитані говорили частіше про допомогу у **відбудові незначних пошкоджень**, ніж про випадки повного знищення житла. Більшість зазначає, що власники пошкодженого майна отримують часткову допомогу матеріалами, але їх не достатньо для відновлення житла.

Географічний аспект доступності допомоги полягає у розташуванні певного населеного пункту відносно лінії фронту. Пошкоджене або зруйноване житло, розташоване у містах та селах поруч з нею, не можуть бути відновлені з огляду на умови програми. До таких населених пунктів входить і Херсон, який знаходиться поруч з окупованим Лівобережжям Херсонщини.

Варто також зазначити, що на Херсонщині частина житлових будинків була пошкоджена не внаслідок бойових дій чи обстрілів, а через **техногенну катастрофу**, спричинену російськими військами завдяки підриву **Каховської ГЕС**. Відповідно, це ускладнює процеси надання допомоги через диверсифікацію видів робіт, необхідних для відновлення житла через різний тип пошкоджень.

У підсумку, ситуація з відновлення пошкодженого житла на деокупованих територіях ускладнена важкою доступністю та не-гнучкістю механізмів державної допомоги, зокрема програми «Відновлення, та недостатньою ресурсною забезпеченістю ініціатив допомоги від місцевої влади та активістів.

При цьому необхідно враховувати **контекст пошкодженого житла**:

- тип населеного пункту, де розташоване житло;
- масштаб руйнування та його причину;
- географічне розташування відносно лінії фронту.

Перешкоди процесу відновлення

Процес відбудови ускладнюється зовнішніми чинниками, котрі впливають з умов, створених війною та попередньою окупацією. До основного переліку входять такі перешкоди як **безпека, нестача фінансів та персоналу**.

Найчастіше респонденти зазначають **безпекову ситуацію** як основний чинник сповільнення відновлення громад. Це пояснюється географічною близькістю територій до лінії фронту та частими обстрілами.

“*«Заважає мабуть **страх**. Страх того, що це все знову повториться і зараз ми відновимось, вкладемо кошти. Мабуть так, сильно не рухаємось в цьому напрямку, тому що загроза ж нікуди не ділась».*
Представниця влади, 46, Харківська, смт. Печеніги

“*«Ми б давно б вже все відбудували або були б на шляху відбудови, якщо б, чесно, нас не обстрілювали».*
Керівник ГО, 26, Херсонська обл., м. Херсон

Питання безпеки додатково підсилюється небажанням людей ризикувати та робити інвестиції у житло на деокупованих територіях з огляду на високі шанси **повторного руйнування** чи втрати цього житла у випадку повторного наступу.

Як наслідок, нерозуміння захищеності інвестицій та перебування поруч з лінією фронту сприяють тому, що люди утримуються від великих вкладень в нерухомість, що в свою чергу сприяє **сповільненню економічного розвитку громад**.

Власне, **відсутність у громад коштів** для відновлення, спричинена відсутністю можливостей для заробітку та залежності деяких громад на деокупованих територіях від державних дотацій, також зазначається як сповільнюючий чинник.

Також варто зазначити, що **корупція** (зазначали на Харківщині) може спричиняти негативний ефект на нестійку економіку регіонів і ускладнювати вище означені процеси.

Хоч і рідше, однак респонденти згадували **нестачу кваліфікованого персоналу** як бар'єр для відновлення громади. Водночас, цей бар'єр пов'язаний із попередніми, оскільки за відсутності можливостей заробляти, кваліфікований персонал переїхав до безпечніших територій, а неможливість отримувати певні види послуг впливає на зниження рівня якості послуг в громаді. У свою чергу, це є перешкодою для розвитку місцевого підприємництва та адміністративного сектору.

Отже, відновлення громади гальмується передовсім через **нестабільність безпекової ситуації**, що зумовлює негативний економічний клімат на цих територіях. Це відображається на наявності робочих місць та обсязі знаходжень у бюджет громади, а також небажанні людей інвестувати в нерухомість та, відповідно, облаштовувати життя в населеному пункті з огляду на ризики повернення бойових дій до цієї місцевості. Подекуди, ця ситуація може ускладнюватися такими системними чинниками як корупція.

Зруйнована будівля в Херсоні, 18 квітня 2023 р. (Азіз Карімов/SOPA, Зображення через Shutterstock)

Харків після обстрілу, 2 березня 2022 р. (Ukraine Emergency Ministry press service/AFP)

Стратегії відновлення

Відповідаючи на питання до якої стратегії відбудови варто вдаватися українцям на територіях області: **відбудова 100% пошкоджень** чи фокус на **ПЕРЕбудові** (за концепцією **build back better**, відбудувати краще ніж було), респонденти розділилися на дві групи. Перша група надавала перевагу перебудові за концепцією build back better, а інша – вважала за необхідне в кожному конкретному випадку спершу визначати потребу, а потім приймати рішення про відновлення (ремонт) чи перебудову.

При цьому, думки респондентів відрізняються залежно від регіону та приналежності до представників громадського сектору або представників місцевої влади.

“*«Краще заново перебудувати. Тому що так, якщо воно розбите, там тріщина, там ще щось, краще це знову все переробити».*

Активістка, 63, Харківська, м. Чугуїв

За категоріями на Харківщині активісти закликали до перебудови, а представники влади говорили про необхідність вивчення кожного кейсу. При цьому, на Херсонщині такої залежності не спостерігалось.

Говорячи про перебудову, респонденти зазначали про необхідність застосування **комплексного підходу** до цього процесу. Такий підхід передбачає врахування безпеково-економічної ситуації в регіоні, а також експлуатаційних особливостей об'єктів та оновлення підходів до планування міста та облаштування міських просторів. Особливо позитивно про **перебудову місто-планування** говорили **херсонці** (загалом оцінка інфраструктури міста до війни була нижчою ніж у інших обласних центрах).

“*«Треба розробити план розвитку на декілька років, мабуть на 10 років. В залежності від ситуації на фронті – від цього залежати все, і має початися відбудови».*

Активістка, 47, Харківська обл, м. Харків

“*«По-перше, те, що було зруйновано, це багато будинків, котрі вже термін експлуатації у них виходить. Ну, відновити його, але ж ті ж самі комунікації, труби, сантехніка, все це, вже, ну, придатність на нулі майже, сказати. Краще наново все робити».*

Активіст, 37, Херсонська обл, Херсон

Відновлення житла є складним і довготривалим процесом, однак реалізація цього процесу для деокупованих територій є надважливою. Від відбудови житла залежать перспективи подальшого проживання населення на постраждалих територіях та їх участі у їх відновленні.

Приклад відбудови: волонтери Brave to Rebuild допомагають Людмилі Савенко реконструювати її будинок на околиці Києва 25 березня, 2023 (EMRE CAYLAK PHOTOS FOR FOREIGN POLICY)

РОЛЬ ІНСТИТУЦІЙ В ПРОЦЕСІ ВІДНОВЛЕННЯ

Респонденти зазначають, що завдяки активній роботі і допомозі місцевої влади, волонтерів, активістів, громадських та міжнародних організацій, а також благодійних фондів вдалося забезпечити поступове відновлення деокупованих територій. Серед конкретних організацій неодноразово називали Червоний хрест, ООН, ADRA.

“*«Найбільшу допомогу люди отримали від ООНівських організацій. Вони були першими такими потужними... гігієною допомагали і продуктами харчування, хліб, все це було організовано».*
Активіст, 47 років, Харківська обл, м. Харків

“*«Саме місцева. Місцева влада...Ось, після деокупації одразу ми всі згуртувалися, наша команда... зразу організували пункт гуманітарної допомоги».*
Представниця влади, 46 років, Харківська обл, м. Печеніги

Довіра до інституцій

Знання рівня довіри до державних інституцій у контексті процесу реінтеграції деокупованих територій України є надзвичайно важливим з кількох причин. По-перше, високий рівень довіри **сприяє соціальній згуртованості та підтримці єдності населення**. Люди, які довіряють державним органам, більш схильні до співпраці та взаємодії з ними, що полегшує процес реінтеграції.

По-друге, довіра до державних інституцій є ключовим елементом **легітимності влади**. Якщо населення вірить у чесність та ефективність уряду, це сприяє стабільності та підтримці правопорядку. Високий рівень довіри також полегшує **впровадження реформ та державних програм**, необхідних для відновлення та розвитку деокупованих територій.

Крім того, довіра до державних інституцій допомагає **протидіяти дезінформації та пропаганді**, яка може бути використана для дестабілізації регіону. Громадяни, які довіряють державі, менш схильні вірити фейковим новинам і маніпуляціям. Це знижує ризик соціальних конфліктів та сприяє інформаційній безпеці.

Таким чином, моніторинг та підвищення рівня довіри до державних інституцій є критично важливими завданнями для успішної реінтеграції деокупованих територій України.

- Згідно даних кількісного опитування **місцевій владі** довіряє більшість мешканців Харківської області, але не довіряє більшість Херсонської.
- **Голові Обласної військової адміністрації** на Харківщині довіряють **63%** проти **19%** недовіри. На Херсонщині – **37%** респондентів висловили довіру і **44%** недовіру голові ОВА. Ще близько **15%** в обох областях не знають про голову ОВА.
- Так само **голови міста/села** в Харківській області довіряють **67%**, ще **25%** не довіряють. Однак у Херсонській частка довіри – **39%**, а недовіри – **45%**.
- У селах **місцевим головам** довіряють більше (**63%** довіри порівняно з **51%** у містах).

- Натомість **Президенту України** (центральна влада) довіряє більшість мешканців і Херсонської (**63%**), і Харківської області (**60%**).
- Критичніше до **центральної влади** висловлюються місцеві активісти. Вони вважають, що центральна влада мало знає про місцеву ситуацію та мала б більше цікавитися, комунікувати і відвідувати регіони.
- У містах **Президенту** довіряють частіше (**65%** порівняно з **56%** у селах).
- Високий рівень довіри **62%** у Харківській і **58%** у Херсонській висловлюють **правоохоронним органам** місцеві жителі областей.

Наскільки Ви довіряєте таким інституціям?

Ефективність місцевої влади

Місцева влада включилася в роботу з перших днів деокупації громад. Звільнившись від тиску окупаційної влади, представники місцевої влади розпочали масштабну роботу над ліквідацією наслідків воєнних дій і забезпеченням основних потреб місцевих жителів. Роботу місцевої влади **переважно високо оцінюють** і активісти і самі її представники.

Основним успіхом у роботі місцевої влади відзначають ефективну **співпрацю з громадою та партнерами** (іншими органами влади, неурядовими організаціями, міжнародними партнерами тощо). Ідеться також про залучення додаткових ресурсів, коштів для подолання наслідків окупації.

«Я думаю, що вона [місцева влада] була досить ефективною, так як вони всіляко залучали різні організації, в тому числі і гуманітарні. Для надання послуг саме Білозерській громаді. Вони беруть участь в різних проектах...**Хапаються за все, за будь-яку можливість**, і залучають і фінансування, і експертів, і допомогу».

Представник ГО, 38 років, Херсонська область, смт Білозерка

«Мабуть, **80%** – це вони [органи місцевого самоврядування], мабуть, навіть більше. З перших днів вони ж не зупинялися, працювали кожного дня, без сну, без відпочинку вони працювали».

Активіст, 47 років, Харківська область, м. Харків

«Вони [органи місцевого самоврядування] **максимально залучені**. Навіть залучені в ті процеси, які не робилися до повномасштабного вторгнення. Це і стратегічні планування, і відвідування сесій, і запрошення експертів різного характеру і підготовка та опрацювання документів, на які потім можна буде спиратися і залучати додаткове фінансування».

Працівниця ГО, 38, Херсонська обл., Снт. Білозерка

Іншим успіхом влади вважається **відновлення інфраструктури**. Це стосується передусім відбудови об'єктів (після руйнувань). Також ідеться про відновлення самих сервісів як громадський транспорт, комунальні послуги, медичні заклади. Окремо згадувалась безпекова інфраструктура й забезпечення укриттів, але лише серед харків'ян.

Серед сфер, що потребують допрацювань у роботі місцевої влади виділяють **комунікацію з громадою**. На думку експертів вона має бути більш ефективною та відвертою. Виловлювалась думка, що місцевій владі потрібно найняти комунікаційників, особливо в Херсоні.

“

«Повністю провальна комунікація з місцевим населенням. От я вам навів приклади... от зроблений ремонт, відкрите нове відділення, закуплене нове обладнання. Але про то знаю тільки я, тому що я безпосередньо спілкуюся з лікарями. Чому про це не було не де анонсовано? Люди повинні бачити, що відбуваються якісні зміни... Якщо людина володіє повною інформацією, місце вигадкам уже немає».

Керівник ГО, 26, Херсонська обл.

Необхідно переосмислити вимоги і кваліфікації до штату місцевої влади. Експерти зазначають гостру необхідність у **спеціалістах з міжнародного партнерства**, а також людях з досвідом **роботи з проектами і з громадським сектором**. Адже, як стверджують респонденти на місцях, неурядові організації можуть і готові бути залученими до роботи над проектами практично у кожній зі сфер що потребують відновлення. В той час як спеціалісти з партнерств необхідні для комунікації з міжнародними донорами організаціями, залученням фінансування, фахівці по роботі з проектами є важливими рушіями процесу планування і імплементації заходів на місцях. Серед респондентів також звучали ідеї про зменшення штату чи встановлення більш чітких критеріїв до якості кандидатур на керівні посади.

“

«Я вважаю, що в кабінетах місцевої влади повинні бути люди, котрі самі з громадського сектору, котрі розуміють, як це працює, що таке проєкт, як вони реалізуються, як вони залучаються. І вони зможуть налагодити от цю довіру і комунікацію між владою».

Активіст, 37 років, Херсонська область, м. Херсон

”

Серед недоліків роботи влади експерти виділяють **неготовність місцевої влади до викликів війни, а також недостатнє реагування на них**. Передусім це стосується оборонних споруд й укриттів. Говорять також про недостатню підготовку до відключень і недостатню енергетичну безпеку в цілому (особливо актуальне питання для Харківщини на момент опитування).

З боку ж місцевої влади є запит на **більшу підтримку роз'ясненнями** щодо імплементації певних законодавчих актів, а також на більшу комунікацію з органами центральної влади. Представники місцевої влади наголошують на необхідності встановлення гнучкої системи реагування на можливі потреби та перешкоди, що можуть виникнути у процесі впровадження певних програм на місцях. Комунікація між всіма ланками процесу є ключовою у процесі впровадження проектів і програм з відновлення.

Окремо представники місцевої влади наголошують на необхідності **подолання кадрового голоду** через надання ресурсів для найму/підтримки та заохочення компетентних співробітників. Зважаючи на обсяги і різносторонню спрямованість роботи представники місцевої влади мають постійно підвищувати свої компетенції, водночас стикаючись з безпековими ризиками проживання у прифронтовій громаді. Це має враховуватися при формуванні кадрової політики.

“Знову ж таки, нам **ніхто не міг сказати, як правильно ми маємо робити...** На багато наших питань стосовно організації роботи, нам **не давали відповіді**, і ми на свій страх і ризик, можливо, потім би за це могли бути наказані, але робили так, щоб люди отримували або якісь послуги, або щоб влада могла щось робити».
Представниця влади, 35, Херсонська обл., с. Музиківка

“Але зараз намагаються по максимуму **перекинуть всі обов'язки на місцеву владу...** У нас стоїть питання, що податківця брать, який буде обраховувати наші місцеві податки. Розумієте? Тобто вони хочуть із громад зробити, щоб ніби такі самостійні прямо, не знаю, **в країні країни**, а вони будуть тільки контролювати. Це дуже важко і дуже складно. Це який повинен бути місцевий бюджет для того, щоб покрив тільки заробітну плату всіх спеціалістів».
Представниця влади, 46, Харківська, смт. Печеніги

Ефективність центральної влади

В контексті ефективності центральної влади думки респондентів розходяться. З одного боку, не можна заперечувати **певний рівень дієвості** центру, зокрема в питаннях домовленостей з міжнародними партнерами про фінансову та гуманітарну допомогу. Саме завдяки вирішенню цих питань на найвищому рівні місцеві фонди та благодійні компанії мають змогу працювати (транші) і доставляти допомогу (логістика).

З іншого боку, на думку респондентів, всю роботу на місцях здійснюють вже благодійні організації, які беруть запити у лікарень, шкіл тощо і потім працюють по цих запитах: знаходять допомогу і привозять. Це йде не з самого верху, це все **ініціатива вже на місцях**.

Представники місцевого самоврядування вважають, що центральна влада не дуже розуміє **місцевий контекст**, бо віддалена від зони бойових дій.

— “ —
«Дуже **важко розуміти потреби**, коли ти за 200, за 300, за 400 кілометрів звідси. Коли ти не був в окупації, коли ти не знаєш, що таке зона активних бойових дій. І коли міністерство освіти, культури питають: «А чому ви не проводите масові заходи?», то тут виникає питання – де?».

Представник ГО, 38 років, Херсонська область, смт Білозерка

Була також думка серед представників місцевого самоврядування, що центральна влада намагається перекинути занадто багато відповідальності на місцеву.

Активісти переважно теж скептичні. Вони також вважають, що центральна влада мало знає про місцеву ситуацію.

“ —
«Знаєте, мені здається, вся у нас область, вона тримається **на волонтерах і громадськості**».

Активіст, 37 років, Херсонська область, м. Херсон

“ —
«**Нас ніхто не чує**: Які у нас проблеми, як нам важко, як нам боляче».

Активіст, 63 роки, Харківська область, м. Чугуїв

“ —
«Іноді таке враження, що ми **говоримо в пустоту**».

Активіст, 42 роки, Херсонська область, м. Чорнобаївка

“ —
«А пускати трошки депутатів до нас сюди, щоб вони робили якісь **виїзні візити**».

Представниця влади, 35 років, Херсонська область, с. Музиківка

В цьому ключі є запит на **більшу кількість місцевих ЗМІ**, які могли б покривати локальні питання більш ґрунтовно і неупереджено. На думку респондентів, поширення таких ЗМІ привернуло б увагу центру до проблем окремих регіонів.

Іншою є ідея того, аби центр **більш комплексно** підходив до місцевих служб і співпрацював з ними в рамках однакової системи. Тобто, щоб центр надавав фінансування не окремим об'єктам, а системі (не одній лікарні, а загалом всій медичній сфері населеного пункту).

— “ —
«**Централізувати це все**. Тому що якийсь заклад може отримати все, бо з ним співпрацюють всі. Там може бути або активний директор того ж закладу, наприклад, якась лікарня, а в іншій там, наприклад, пасивний. І туди з ним ніхто не співпрацює. А якщо центральна влада це все централізувала би, то всі б трошку би розвивалися».

Активіст, 37, Херсонська обл., м. Херсон

Загалом, серед респондентів домінує думка, що центральна влада не знає контекст і не чує достатньо людей на місцях. Цю думку переважно поділяють і активісти, і представники місцевого самоврядування.

У Харкові Володимир Зеленський відвідав українських захисників, 19 лютого, 2024. (Офіс Президента)

Президент у Херсоні відвідав пункт евакуації постраждалих після підриву Каховської ГЕС, 8 червня, 2023. (Офіс Президента)

Міжнародна допомога та діяльність НУО

Загальна оцінка міжнародної допомоги

Респонденти висловлюють **різні думки** щодо міжнародної допомоги. Частина з них оцінює її **дуже позитивно** та виражає вдячність за будь-яку підтримку. Наприклад, завдяки міжнародним організаціям та фондам, багато мешканців отримали гранти для розвитку сільського господарства та фермерства. Міжнародні донори також підтримують освітні програми, надаючи гаджети для онлайн-навчання, а лікарі з-за кордону надають медичну допомогу. Проте більшість респондентів наголошує на необхідності **збільшення обсягу допомоги**. Вони також зауважують, що не всі партнери можуть надати необхідну підтримку, наприклад, у військовій сфері. У деяких населених пунктах, таких як Чорнобаївка, відзначається недостатність допомоги навіть у гуманітарних сферах, таких як медицина та освіта. В той же час в інших населених пунктах респонденти наголошували на проблемі так званої **“гуманітарної голки”**, залежності місцевих жителів від гуманітарної допомоги.

Тож можна зробити висновок, що проблема полягає не у кількості наданої гуманітарної допомоги, а в її **нерівномірному розподілі**. Крім того, надлишок гуманітарної допомоги негативно впливає на розвиток місцевого бізнесу, оскільки зменшує попит на товари щоденного вжитку.

Динаміка зміни обсягу допомоги

Респонденти підкреслюють, що **міжнародна допомога з часом зменшилася**. Якщо на початку допомогу отримували всі, то зараз вона надається лише окремим категоріям, що не враховує усіх соціальних обставин, наприклад, людей передпенсійного віку та безробітних. В цілому, респонденти вдячні за допомогу, проте вважають, що їй потрібно більше та важливо швидше реагувати на потреби.

Підтримка військових

Деякі респонденти вважають важливою підтримку військових. Пропонується надавати допомогу непрямыми способами, наприклад, постачати засоби захисту та аптечки. Ще одним альтернативним способом допомоги військовим можуть стать грантові програми з реабілітації.

Інші форми підтримки

Респонденти відзначають, що міжнародна допомога включає не лише фінансову підтримку, але й безкоштовну юридичну допомогу, просвітницькі програми, мінну безпеку та пошук зниклих безвісти тощо. Наприклад, благодійний фонд "Людина в біді" допомагав у встановленні вікон та відновленні теплових мереж.

Програми підтримки бізнесу

Міжнародні організації активно підтримують розвиток бізнесу через надання грантів. Один з напрямків цих програм – **соціальне підприємництво**. Багато мешканців сіл самостійно пишуть гранти та контактують з донорами для отримання фінансування на облаштування, закупівлю техніки і залучення інвестицій. Це свідчить про готовність донорів надавати кошти і активну участь громадськості в цих процесах.

Роль молодих громадських організацій

Молоді громадські організації відіграють важливу роль у залученні міжнародної допомоги. Вони виграють значні кошти на облаштування, залучення інвестицій, закупівлю техніки та різного обладнання. Ці організації демонструють високу активність та ефективність у комунікації з донорами, що сприяє реалізації важливих проектів та ініціатив.

Нестача допомоги

Респонденти називають кілька сфер, де відчувається нестача допомоги:

1. **Медицина.** Відзначається нестача медичного обладнання.
2. **Гуманітарна допомога.** Нестача залежить від регіону та типу допомоги, наприклад, у малих поселеннях Харківщини особливо потребують допомоги в питаннях гігієни.
3. **Безпека та розмінування.** Розмінування є надскладним викликом для територій, що були під окупацією, і вимагає міжнародної підтримки.
4. **Культура та дозвілля.** Відзначається потреба у безпечному просторі для дозвілля молоді і зборів місцевих жителів. Потрібен безпечний простір для дозвілля.
5. **Діти та інклюзивні заклади.** Велика потреба у створенні інфраструктури для дітей, включаючи інклюзивні заклади.
6. **Відновлення інфраструктури.** Необхідна допомога для відновлення зруйнованих об'єктів.

Залучення нових партнерів: поради

1

Активно комунікувати. Потенційні партнери готові долучитися до відбудови та розвитку громади, але для цього потрібне постійне спілкування та запрошення до співпраці. Чим більше комунікувати, тим більше партнерів буде залучено. Партнери також мають бути краще поінформовані про критичні проблеми та трагедії, такі як ситуація з Каховською ГЕС.

2

Забезпечити прозорість та надійність. Партнери готові допомагати, але вони мають бути впевнені у надійності співпраці. Зокрема, необхідно забезпечити прозорі фінансові моделі.

3

Показати потенціал розвитку. Потрібно продемонструвати партнерам, що громада має потенціал для розвитку та що співпраця буде взаємовигідною, особливо на довготривалу перспективу. Інвестиції в партнерство мають бути обґрунтовані вигодами для інвесторів. Створення умов для розвитку громади, збереження молодого населення та підготовка інвестиційного профілю громади сприятиме залученню нових партнерів.

4

Бути гнучким і адаптуватися. Партнери можуть змінювати свої вимоги та умови, якщо це обґрунтовано. Потрібно пояснювати їм, куди вкладаються кошти та яка користь від цих інвестицій, щоб вони були готові надавати необхідну підтримку.

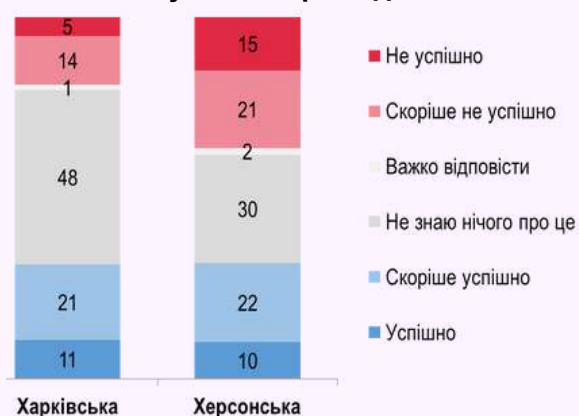
Боротьба з колабораціонізмом

Станом на 21 травня 2024 року Єдиний реєстр судових рішень містить **1 561 вирок у кримінальних справах про колабораціонізм**.

Недоліки роботи системи покарання колаборантів

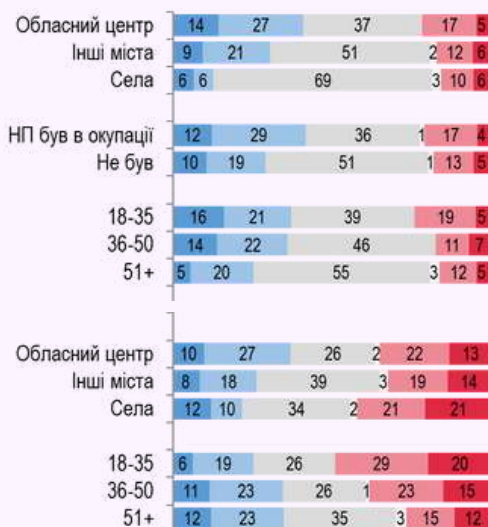
Майже всі респонденти вважають, що система покарання колаборантів наразі **не є справедливою**. Лише **третина** населення назвала процес покарання колаборантів успішним.

На Вашу думку, як просувається процес покарання колаборантів (мешканців, які співпрацювали з росіянами) у Вашій громаді?

Харківська

Херсонська

Наразі у системі покарання колаборантів можна виділити **три основні недоліки**:

1

Не було встановлено, чи притягли до відповідальності багатьох колаборантів

Є сценарії, коли колаборанти не були покарані взагалі. **По-перше**, інколи система не змогла спіймати саме колаборантів із вищих ешелонів влади, хоча й покарали злочинців нижчих ланок.

По-друге, громада могла знати, що хтось є колаборантом, але це не змогли довести з різних причин:

- злочинці встигли знищити матеріальні докази
- злочинці поїхали з України
- деякі підтримували окупаційну адміністрацію “морально”, словами, тож матеріальних доказів не було взагалі

2

Недостатнє покарання

Респонденти часто стверджували, що покарання колаборантів має бути суворішим, жорсткішим, ніж є наразі. Дехто вважає несправедливим, що держава за кошти платників податків утримує ув'язнених колаборантів. Несправедливими відчуються для мешканців деокупованих територій і ті випадки, коли колаборанти уникли покарання і отримують державні виплати – це **посилює соціальну напругу й недовіру до держави**.

Третій недолік навпаки каже про випадки, коли когось несправедливо визнали колаборантом. Деякі респонденти пояснювали, що бувають різні ситуації. Скажімо, інколи людина була вимушена співпрацювати з окупантами, щоби зберегти своє життя. Тож розгляд таких справ має бути **ретельним, “індивідуальним”**.

Попри недоліки системи, деякі респонденти згадували про **вдалі випадки** притягнення колаборантів до відповідальності, та говорили про **успіхи роботи СБУ**.

“Багато де наша служба безпеки проводить ці заходи...Наскільки я знаю від місцевих мешканців, хто був в окупації, то всі люди, які якось співпрацювали або працювали на окупантів – вони всі проходили перевірку, **багато хто був покараний**».
Активістка, 47, Харківська обл., м. Харків

“Ми знаємо про те, що Служба безпеки, національна поліція **проводить постійно цю роботу** і виявляють і сьогодні тих посібників агресора, які живучи в цьому місті, надають інформацію ворогу про об’єкти».
Представник влади, 40, Херсонська обл.

Правозахисники виділяють такі **недоліки в законодавстві щодо колабораціонізму**:

Нечіткість формулювань в статтях 111-1 та 111-2 КК України допускають широке тлумачення кваліфікуючих ознак злочинів, а також нечітке розмежування складів та кваліфікації дій, які можуть підпадати під колабораційну діяльність або пособництво державі-агресору. Це призводить до ризику нерозуміння визначення колабораційної діяльності, як серед тих, на кого вони спрямовані, так і серед тих, хто розслідує такі справи. В результаті українці, не маючи чіткого розуміння, які дії дозволено, а за які доведеться відповідати, стають заляканими та більш вразливими до російської пропаганди.

Відсутність пріоритезації справ і питання співмірності порушення та покарання є значними недоліками у системі розслідувань випадків колабораціонізму, що викликають сумніви щодо ефективності розподілу ресурсів. Часто найбільший фокус мають ті провадження, які стосуються проступків, а не тяжкі злочини.

Іншим викликом стає **суспільний тиск на систему правосуддя**. Як зазначає Сергій Данилов, заступник директора Центру близькосхідних досліджень, ступінь покарання, якого вимагають українці, залежить від їхнього емоційного сприйняття, тобто на це впливає ймовірний травматичний досвід, який пережили люди: чи жили вони в окупації, чи були свідками тортур або вбивств, чи були вимушені виживати тощо. Цей фактор особливо актуальний для населення деокупованих територій, де більшість пережили такий досвід і мають гострий запит на справедливість. Як зазначила Онисія Синюк, правова аналітикиня Центру прав людини ZMINA, не вистачає комунікації з населенням з цього питання, а зокрема уваги до колабораціоністських справ з боку ЗМІ. Така комунікація сприяла б більш ефективному задоволенню запиту на справедливість, відповідно, зниженню суспільного тиску та підвищенню рівня довіри та згуртованості в громаді.

До інших недоліків системи покарання колаборантів відносять переважне обрання **тримання під вартою** як запобіжний захід підозрюваному на етапі досудового слідства та **обвинувальний ухил** у справах щодо колабораційної діяльності.

Нові рішення у роботі з питанням колаборантів

Прихильники ідеї створення нових органів і підходів у роботі з питанням колаборації згадували застосування **арбітражної системи**. Мається на увазі, що місцевій громаді варто мати вплив на рішення щодо потенційних колаборантів. Вище вже згадувалися випадки, коли громада знала про колаборантів й очікувала покарання, але правоохоронці не змогли довести злочини. **Участь громади** могла б допомогти уникати таких ситуацій.

В цілому часто опитані наполягають на **судовій реформі**, говорячи не лише про колаборантів, а загалом щодо роботи судової гілки влади в Україні.

«Нічого не треба створювати щось додатково...скільки у нас структур в правоохоронних органів, які займаються розслідуванням там військових злочинів...СБУ, ГУР, ДБР, НАБУ, САП і ще...які по факту дублюють свою роботу».

Керівник ГО, 26, Херсонська обл.

Однак, критики ідеї створення нових інституцій (спеціальних трибуналів тощо) пояснюють, що органів розслідувань в Україні вже достатньо чи забагато. Натомість потрібна **більш якісна, ефективна робота вже наявних структур**. Таким чином, респонденти прямо чи непрямо висловлюють певну недовіру до органів розслідувань.

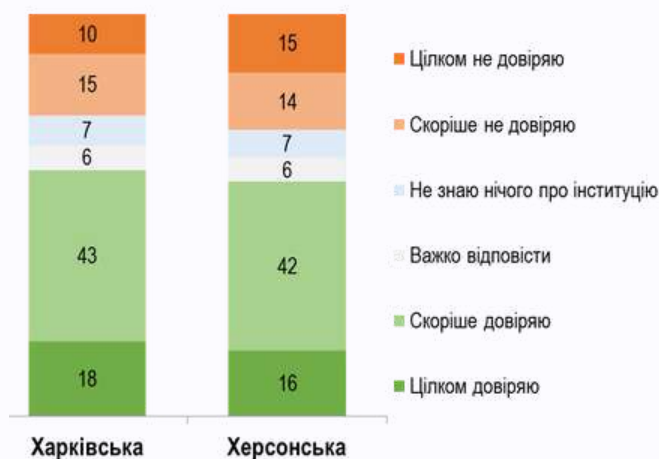
З іншого боку, дехто зауважує, що такі органи варто створити **на міжнародному рівні**. Такі структури можуть розслідувати не лише дії місцевих колаборантів, але й загалом військових злочинців, керівництва РФ тощо.

Отже, і прихильники, і критики ідеї нових підходів, виявляють недовіру до системи розслідування колабораціонізму в Україні.

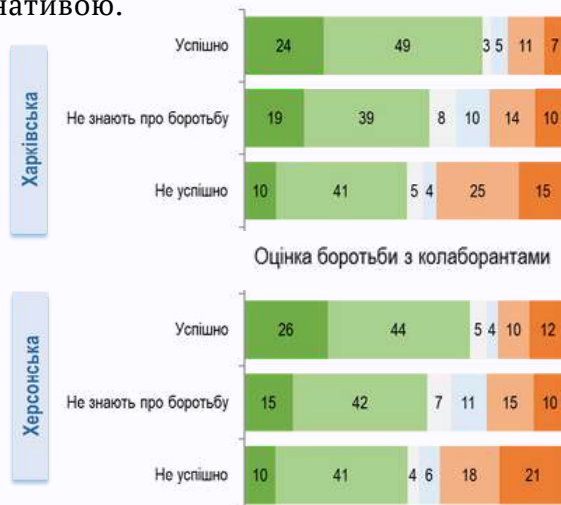
Але в них різне бачення, **як виправити ситуацію**:

- Прихильники пропонують створити альтернативу чинним державним органам розслідувань. Пропозиція залучати членів громади до судового розгляду – це фактично метод підвищення довіри. Зазвичай місцеві мешканці довіряють своїй громаді більше, ніж центральній владі.
- Критики зневірені у створенні нових органів. Але вони пропонують навчитися ефективно працювати з тим, що є.

Довіра до інституцій: ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ ОБЛАСТІ

- Довіра до міжнародних розслідувальних органів часом вища, ніж до внутрішніх органів України. Тому для деяких респондентів міжнародні органи також є більш надійною альтернативою.

КУЛЬТУРА, УКРАЇНІЗАЦІЯ, ЗГУРТОВАНІСТЬ

Українізація – Реукраїнізація

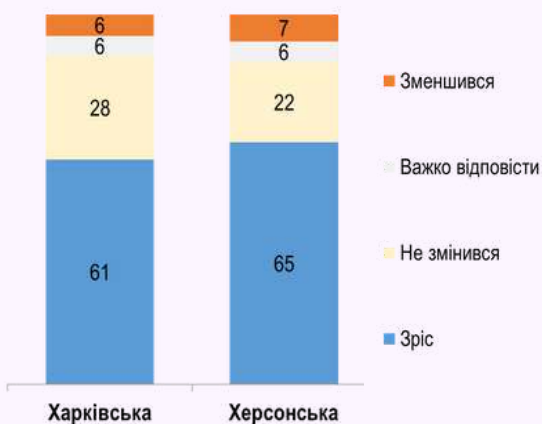
Примітка.

Реукраїнізація – за визначенням Володимир В'ятровича, народного депутата України – це зміцнення української національної ідентичності, зокрема підтримка української мови, історії та культури після того, як відбувалося цілеспрямоване стирання української національної ідентичності (русифікація, реанімація радянських міфів про минуле).

В процесі опитування нами було виявлено, що саме по собі озвучення питання щодо українізації або особливо «реукраїнізації» є незрозумілим для представників області. Воно навіює асоціацію що «інші» сприймають їх (мешканців деокупованої території) як неповноцінних українців яким потрібне «перевиховання». Респондентам важко було з розумінням поняття «реукраїнізації», воно викликало різні емоції від розгубленості до сміху. Більшість скоріше під цим розуміли, що це щось, що стосується повернення до українського. Відтак використання такої риторики у публічних комунікаціях є вкрай небажаним і має враховуватися при формуванні відповідних політик.

Більшість респондентів в обох областях вважають, що за останній рік рівень проукраїнської позиції та інтересу до українського в їхньому населеному пункті **виріс**. Досвід війни, перебування в окупації могли підштовхнути мешканців до всього українського, бажання виразити себе як українців. Зокрема, на Харківщині **67%** респондентів з населених пунктів, що були в окупації, зазначали про зростання рівня проукраїнської позиції, на противагу **59%** жителів міст/сіл, що не були в окупації. Про пережитий досвід окупації як чинник, який зміцнив українську ідентичність, зазначають і херсонці.

Як змінився рівень проукраїнської позиції, інтересу до українського серед мешканців за останній рік?

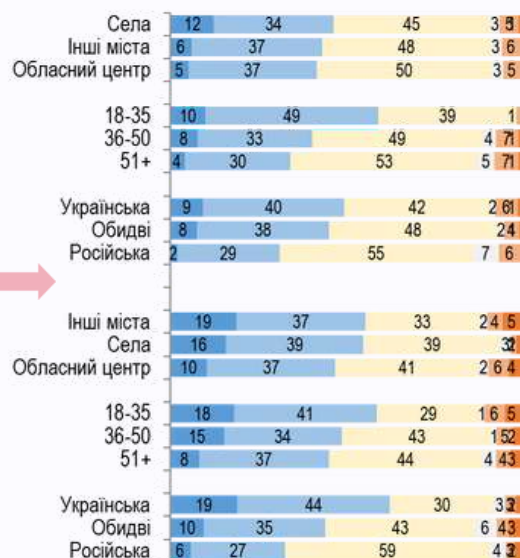
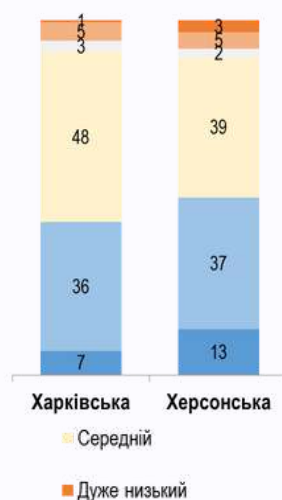
“**«Опорним стовпом [українізації] стала російська агресія, бо ми українізувались дуже завдяки їм».**
Громадський активіст, 37 років,
Херсонська обл., Херсон

Яким є рівень проукраїнської позиції, підтримки України серед мешканців Вашого населеного пункту?

Яким є рівень інтересу до українського (мови, культури, історії)?

Також на думку більшості (~60%) в обох областях загалом **висока підтримка проукраїнської позиції** (ще третина вважає, що рівень середній).

Водночас, не варто плутати проукраїнську позицію із рівнем інтересу до всього українського. Особливістю обох областей є те, що інтерес до українського більше проявляє **молодь**.

Рівень інтересу до української культури **приблизно половина** херсонців вважає **високим** (ще близько 40% як середній). Вони частіше вірять, що українізація відбудеться сама, якщо дати невеликий поштовх культурі України та регіону. Загалом опитані з Херсонщини говорили більш охоче про всі питання стосовно українізації, воно було для них більш зрозуміле ніж для харків'ян, які менше висловлювались на цю тему.

А в Харківській області майже половина оцінює рівень інтересу до українського як середній, а як **високий** – дещо менше, **43%**. Питання українізації тут є **більш чутливим**, однак для місцевих мешканців відсутність інтересу до культури не дорівнює відсутності проукраїнській позиції. Експерти з Харківщини наголошували, що до українізації варто мотивувати, це має бути обов'язково добровільний процес, і він є доволі довгим, тому не варто очікувати швидкого результату.

«Це не должно бути примусово, це должно бути поступово і ми прийдемо до цього. Документи там, все на українській мові. Все обслуговування должно бути тільки на українській мові...Треба робити мотивацію, щоб люди переходили на державну мову. Насправді українська культура дуже-дуже велика і вона корисна, і багато речей, пісні, і вірші, і поети».

Голова благодійного фонду, 48, Харківська, м. Харків

Вороже ставлення до “проукраїнських тез” – єдине питання, стосовно якого у представників з Харківської області була **практично одноголосна позиція**. Вони думають, що такого ставлення або немає взагалі, або трапляється дуже рідко.

Активні громадяни з Херсонської області мали різні думки стосовно цього питання, вони **частіше говорили про колаборантів**. Одні зазначали, що досі в регіоні присутні громадяни, котрі неоднозначно або негативно ставляться до “проукраїнських тез”. Інші навпаки доводили, що після 2022 року в області такі тези були відкинуті більшістю громадян. Іноді уточнювалось, що з негативним ставленням стикались мешканці областей під час окупації, а після деокупації таке стало зустрічатися дуже рідко.

“

«На сьогодні ті люди, які залишилися ще в якихось своїх мріях про, не знаю, Росію, радянський союз, треба і далі казати, що ці люди є, вони є, **вони живуть серед нас**».

Представник місцевої влади, 40 років, Херсонська обл. Херсон

Здійснені заходи з реукраїнізації деокупованих територій

Загалом за спостереженнями опитаних експертів в деокупованих громадах **не так багато заходів** проводились в контексті реукраїнізації. З основних, котрі згадували респонденти можна виділити:

- Перейменування вулиць
- Демонстрація національної символіки у громадському просторі
- Створення як загальнонаціональної, так і локальної айдентики (українське як бренд)

Важливу роль на думку мешканців деокупованих громад в українізації відіграє **культура**, її поширення, масовізація і не лише для молодого населення громад, але й для старшого покоління. В цілому респонденти висловлювались **проти примусового насадження культурних цінностей**, а пропонували альтернативні методи популяризації української сучасної культури, коли саме собою все українське стає «модним». Важливу роль у цьому грає «бренд» ЗСУ.

“

«Ну, дивіться, це любов до вишиванок, це говоріння українською мовою, це дух патріотизму, тобто **Збройні Сили** – це взагалі, знаєте, такий вже як **бренд**, просто бренд».

Представниця місцевої влади, 35 років, Херсонська обл., с. Музиківка

“

«Я вважаю, що якщо ми будемо знати свою історію, своїх прадідів, за що ми зараз боремося, за що вмирають наші чоловіки, брати. То я думаю, що це і **підсилить дух, і наші діти будуть знати собі ціну**».

Керівниця ГО, 38 років, Херсонська обл., смт Білозерка

“

«Я не знаю як у інших регіонах, на часі чи ні перейменування вулиць. Ми хочемо, щоб вулицю цю перейменували, бо ми надивилися на цих росіян, вони ходили по ринку, нас постійно там тероризували. **Ми вже не можемо дивитись на ці назви, це для нас як тригер**».

Громадський активіст, 37 років, Херсонська обл., Херсон

“

«Мені дуже подобається, що стиль, знаєте, він **підлаштовується під умови сьогодення**. Це спортивні костюми з вишивкою, да, це футболки з національною символікою, з тризубом, з калиною, з кавуном, з яким асоціюють **наше місто, з надписом Чорнобайівка**...Відновлення автентики національної, яка була притаманна саме Херсонському регіону.»

Керівник ГО, 26 років, Херсонська обл., Херсон

“

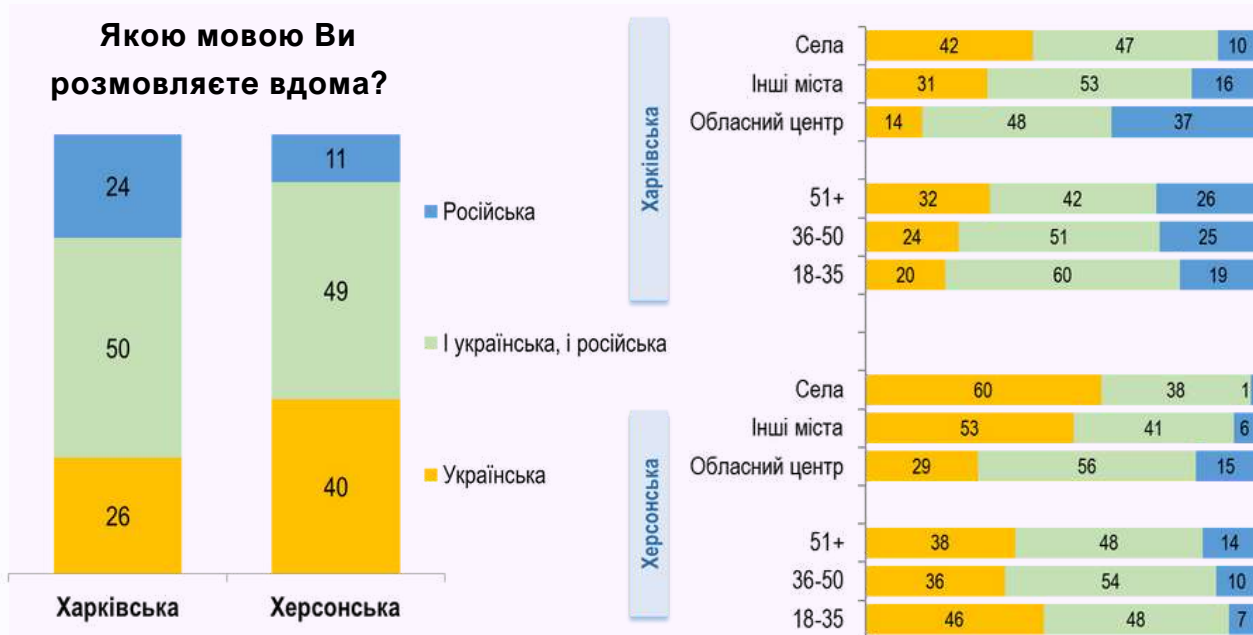
«На жаль, оця самоідентичність у нас відбулася **через війну**. Але це відбувається, і це дуже круто, що це є... до цього не тільки молодь спонукає».

Керівник ГО, 26 років, Херсонська обл., Херсон

Мовне питання, (не)перехід на українську мову

Неминучість і важливість переходу на українську мову – поширена думка серед респондентів.

В цілому виключно **україномовних більше в Херсонській області (40%)**, ніж у Харківській (**26%**). Експерти з Херсонщини підтверджують факт, що багато хто в області перейшов на українську після окупації, частіше це саме мешканці менших поселень. У віковій структурі на Харківщині більше україномовних **серед старшого покоління**, в той час як на Херсонщині показник подібний **і серед старших, і серед молодших**.

Не можна сказати, що всі перейшли на українську, оскільки залишаються і жителі, котрим говорити українською у повсякденні – не комфортно. Так, **24%** опитаних Харківщини спілкуються виключно російською, на Херсонщині таких людей **11%**.

Однак до тих, кому «не комфортно» спілкуватися українською найчастіше співгромадяни **ставляться з розумінням**, зокрема україномовні. Деякі переходять на іншу мову залежно від співрозмовника. **Половина респондентів** і в Харківській, і в Херсонській області зазначали, що спілкуються **і українською, і російською**.

“Деякі все одно дотримуються тієї позиції, що я **говорю тою мовою, на якій мені комфортно**. Але таких дуже мало. В основному всі спілкуються **українською мовою**».
Представниця влади, 35 років,
Херсонська обл., с. Музиківка

“**Українською мовою спілкуюся, яка вона у мене б не була погана**, но я намагаюсь розмовляти українською мовою. Тож, якщо зі мною розмовляти російською мовою – питань нема, ми розмовляємо російською мовою. Ось так повинно бути, **не должно бути суперечок** на якій людина б мові спілкувалась!»
Голова благодійного фонду, 48 років, Харківська обл., Харків

Що цікаво, **71%** російськомовних респондентів Харківщини і **63%** російськомовних Херсонщини обирали українську мову у відповідь на питання: “Якою мовою Вам зручно пройти інтерв'ю?” В обох областях **близько 90%** двомовних обирали українську.

Якою мовою Ви розмовляєте вдома?

Якою мовою Вам зручно пройти інтерв'ю?

До того ж, примітно, що в обох областях респонденти **не ставлять мову як об'єднуючий фактор суспільства**.

Найголовніше на чому наголошують практично всі респонденти – це аби **не створювалось суперечок та мовних конфліктів**, оскільки мова спілкування має залишатися добровільним вибором. Більш того, людям потрібен час, аби звикнути говорити українською. Незаперечною є підтримка **обов'язкового використання української в публічній сфері**, але щодо особистого спілкування багато хто наголошує на свободі говорити тою мовою, яка комфортніша.

— “ —

«У нас є документація вся – це українською, все це, а розмовляти – нас до цього не примушують. Ну, у нас немає якоїсь, як би, агресії».
Голова ГО, 47 років, Харківська область, м. Чугуїв

— ” —

— “ —

«Наш край саме, вони російськомовні. Але як би там не було, людина може розмовляти... якщо їй зручно, то нехай розмовляє російською мовою. Але все, що стосується документації, заяв, оголошень, все це має бути тільки українською мовою.
Ми живемо в Україні, тільки так має бути».
Активістка, 63 роки, Харківська область, м. Чугуїв

— ” —

Село Киселівка, Херсонська область, після деокупації,
червень, 2023 р. (Юлія Рацибарська, RFE/RL)

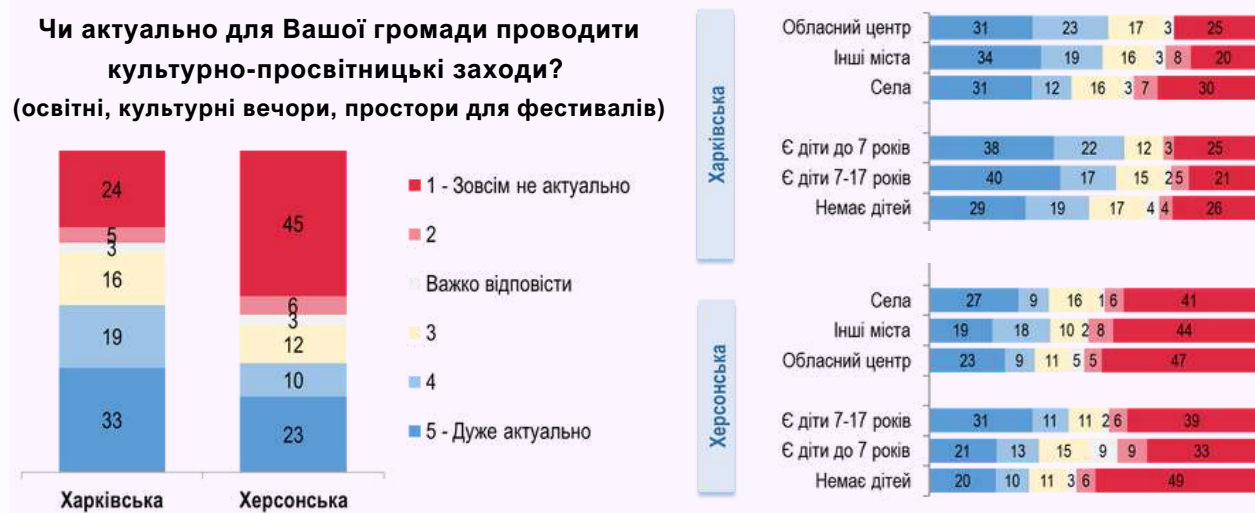
Культура і Медіа

Культура

Культурна сфера зазнає значних проблем: заклади культури не працюють через **загрози обстрілів**, а заходи проводяться виключно **онлайн**. Молодь не має безпечних місць для зборів, що ускладнює організацію заходів та спільних активностей.

Розглядаючи проблему розвитку культури на деокупованих територіях, ключовим питанням у нашому опитуванні залишалася **актуальність проведення культурно просвітницьких заходів** (освітніх, культурних вечорів, фестивалів, майстер класів тощо) для місцевого населення.

Висловлювалась думка, що культура має значення і під час війни. Більше половини (**52%**) респондентів Харківщині вважали проведення заходів наразі актуальним або дуже актуальним. Натомість на Херсонщині цей показник становив лише **33%**.

Більшість опитаних на Херсонщині вважають проведення заходів **зовсім не актуальним або не актуальним**. Це зумовлено **більш гострою** безпековою ситуацією в області і **невирішеністю** більш нагальних економічних питань. Примітно, переважно саме **жителі без дітей** виступали найбільше проти таких культурних подій, в той час як думки батьків розділились, адже такі заходи часто вважаються бажаними для розвитку та соціалізації дітей. Також щодо проведення культурних заходів респонденти вважали дуже важливою поінформованість щодо того, що заходи **не несуть значних втрат для бюджету**.

“Якщо говорити про культуру, то вона поки ... **на простій**. Тому що, знову ж таки, **безпекова ситуація не дозволяє** ніяким чином проводити різні культурні заходи».

Представниця ГО, 38, Херсонська обл., смт Білозерка

“Це питання розвитку державне, бо культура – це фільми, це **багато фінансування треба**. **Мабуть, зараз це не до цього**».

Громадська активістка, 47 років, Харківська обл, Харків

Медіа

Головне, що відмічали найчастіше жителі деокупованих громад: медіа повинні транслювати **неупереджену інформацію** про ситуацію, котра є станом на зараз і це – найкраще, що вони можуть зробити. До телемарафону (а особливо витрат на нього) опитані ставлять досить скептично, як і до його «позитивної» пропаганди.

“*«Круче підходу, ніж правда – немає. І я вважаю, що засоби масової інформації, медіа, медійні люди, повинні цього дотримуватися і все. Нічого більше».*
Голова ГО, 26 років, Херсонська обл., Херсон

“*«Якщо ми будемо чути правду, яка б вона була погана, чи гарна – ну, ми її повинні чути».*
Голова БФ, 48 років, Харківська обл., Харків

“*«У нас та ж «Мавка», дуже гарний мультфільм, котрий зняли ми. І я вважаю, я його передивився два рази і він нічим не гірший за діснеївські мультики. Більше вкладати в це можна кошти. Якщо брати, обирати між марафоном і Мавкою, – краще дві Мавки, ніж платити експертам, котрі лише говорять...»*
Громадський активіст, 37 років, Херсонська обл., Херсон

За результатами опитування **“Повоєнне відновлення України та медіаспоживання”** від Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, проведеного **3-12 березня 2024 р.**, цікавою особливістю сходу (Харківська, Дніпропетровська області) і півдня (Херсонська, Запорізька, Миколаївська, Одеська області) є те, що основним джерелом інформації про щоденні новини були зазначені саме **місцеві телеграм-канали (55% і 55,6% відповідно)**. Далі йдуть такі джерела, як: ютуб, загальнонаціональні телеграм-канали, родичі й колеги (респоденти могли обрати будь-яку кількість відповідей). На сході **лише 25,4%** опитаних зазначили, що отримують новини від телемарафону **“Єдині новини” – це найнижчий показник з усіх макрорегіонів України (одразу перед ним стоїть Південь з показником 36,2%)**.

“Проукраїнський” продукт проти російського

Експерти зазначають, що російські медіа – практично не популярні, а людей, котрі їх дивляться чи їм довіряють – дуже мало, якщо такі досі є. Важливим є розмежування де **російськомовний продукт**, а де саме **російський**.

“*«Фільми російською мовою дивляться, а вот саме російський продукт вже все – перестали дивитись».*
Громадський активіст, 37 років, Херсонська обл., Херсон

З іншого боку, деякі кажуть, що просто «не чули щоб, про це хтось розповідав» що не завжди свідчить про відсутність перегляду, просто про це публічно не говорять. Найчастіше це або ті, хто має доступ до таких джерел інформації технічно – в нього є російські канали чи радіо, або ж це особи старші, котрим важче змінити фокус. Окремою проблемою дехто зазначає, що багато російського контенту в мережі ТікТок.

“*«Чесно, я не чула, щоб хтось говорив про те, що дивляться російські канали, або російські передачі. Багато спілкуюся з батьками і зараз єдина проблема, що в «ТікТоці» є російські сторіси, ролики. І тут особисто я, якби наша влада просто заблокувала всі російські канали. Щоб не було доступу».*
Голова ГО, 38 років, Херсонська обл., смт Білозерка

“*«Іноді, може, десь там на супутнику хтось може бачити російські канали, але... це настільки стало огидним, тобто цей тригер, який б'є по мізках, і люди вже справді... одиниці якісь дивляться. Але, знову ж таки, ті ждуні, які, на жаль, чекають ще на Росію».*
Громадський активіст, 42 роки, Херсонська обл., с. Чорнобаївка

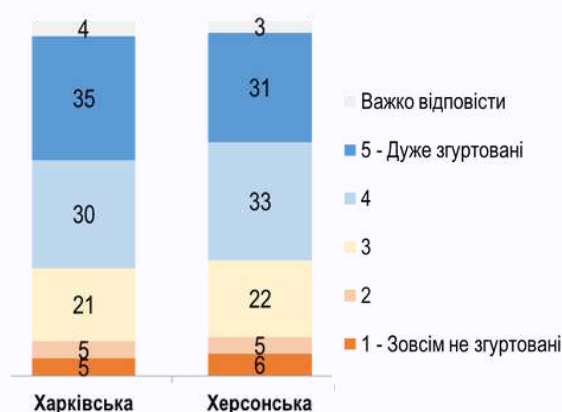
Опитані нами експерти часто зазначали, що українцям варто збільшувати кількість **якісного «проукраїнського» культурного продукту**, бо росіяни перемагають на цьому полі битви кількістю фільмів та залучених ресурсів на поширення пропаганди.

“*«Знову ж таки, це інформаційна війна. І той контент, який виробляє Росія на сьогоднішній день, дуже мало ми можемо що йому протиставити».*
Керівник ГО, 26 років, Херсонська обл., Херсон

Згуртованість

Українців згуртувала війна після повномасштабного вторгнення – такий висновок роблять переважна більшість опитаних нами людей. Що представники Херсонської, що Харківської областей оцінюють рівень згуртованості громади як **достатній або високий (понад 60%)**, тобто в цілому – громади деокупованих територій – **згуртовані**. Найбільше на це наголошувала молодь областей, а також жителі обласних центрів (бо зокрема присутня гордість за міста-герої Харків і Херсон).

Як би Ви оцінили рівень згуртованості мешканців Вашої області?

З іншого боку, ця відповідь є часто бажаною, тоді як **питання довіри** один до одного в контексті **покарання колаборантів та різниці між рівнем страждань** регіонів показує проблемні точки згуртованості, які впливають імпліцитно з відповідей на інші питання. Адже з однієї сторони війна згуртувала тих, хто пережив спільні страждання й досвід окупації, та одночасно віддалила у цьому ж контексті тих, хто поїхав та такого досвіду не мав.

Чому згуртовані?

- Спільна біда і проблеми, разом переживали важкий досвід (окупацію зокрема) – об'єдналися за цей час.
- Прагнення допомогти один одному.
- Патріотизм – спільна мета і любов до Батьківщини.
- Розуміння, що лише разом можна перемогти противника.

“

«Війна підвищила рівень згуртованості... війна показала те, що немає чужих. Чужого батька, чужого горя, чужого сина, ще щось. Є біда, є проблема, всі намагаються вирішити...

Ну це так стосується усього. Прильот, пошкоджений будинок – уся вулиця ремонтує». Голова ГО, 38 років, Херсонська обл., смт Білозерка

“

«Війна насамперед поставила всіх на місце і показала, хто є хто. Тобто такого єднання, яке було під час війни і під час окупації саме з українцями, які виявилися проукраїнцями, не було ніколи».

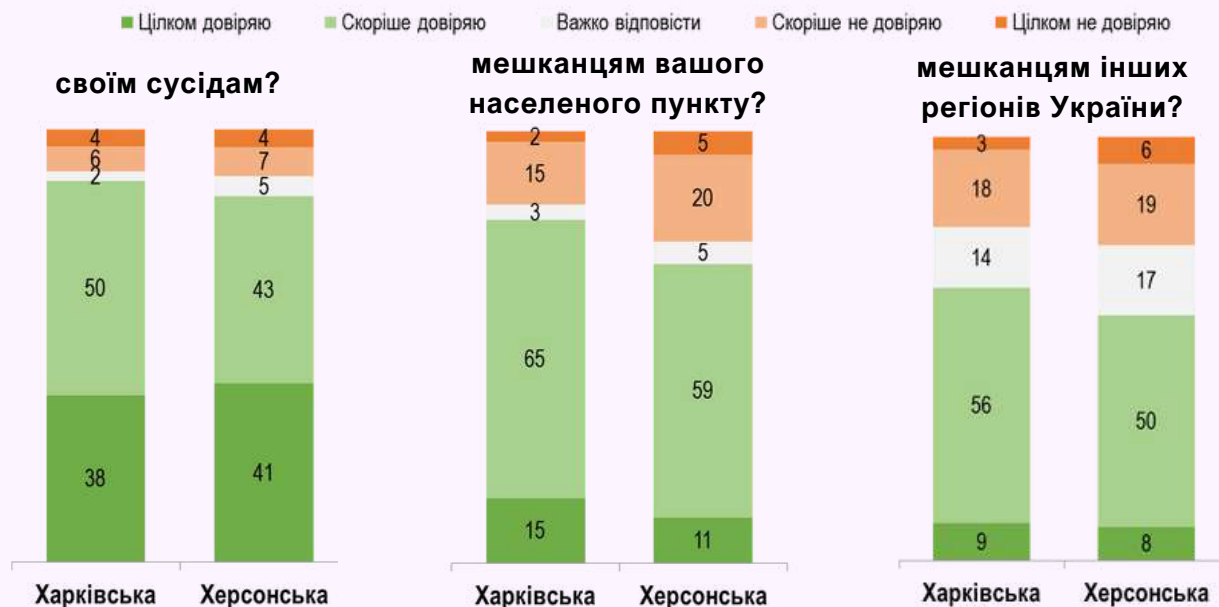
Громадський активіст, 42 роки, Херсонська обл., с. Чорнобаївка

Досвід пережитої окупації **особливо згуртував мешканців Херсонщини** – це область з меншими громадами та більшою частиною території, яка була окупована. Серед представників Харківщини про це говорили рідше.

Більшість респондентів обох областей зазначали, що довіряють своїм сусідам (**понад 80%**), **80%** опитаних Харківщини довіряють мешканцям свого населеного пункту, на Херсонщині цей показник був трохи менше але теж високим – **70%**.

Обстріли та скрутні обставини дійсно об'єднують людей, однак ця згуртованість місцями є епізодичною, і невідомо, чи вона залишатиметься довго на високому рівні.

Наскільки Ви довіряєте...?

Загалом опитані стверджують, що мають позитивне або ж нейтральне ставлення до українців у більш віддалених від фронту областей. Але насправді в розмові часто згадували про те, що жителі більш спокійних регіонів не розуміють їх, оскільки вони **не переживали того, що пережили вони та не розуміють їхніх травм**. Хоча дехто зазначав, що не повинно бути відмінного ставлення до українців в різних регіонах, адже кожен постраждав у певній мірі. Були висловлені переконання стосовно того, що мешканці областей, що ближче до фронту, потребують більше допомоги та уваги від влади.

«Вони, **на жаль**, не розуміють, можливо **на щастя** вони цього не розуміють... ну, в них можливо не відбулося таких масштабних змін після початку повномасштабного вторгнення». Представник місцевої влади, 40 років, Херсонська обл., Херсон

«**Чим більш безпечною становиться ситуація, то люди стають менш згуртованими**». Громадська активістка, 47 років, Харківська обл., Харків

У питанні про довіру, **лише 65%** респондентів Харківщини довіряють мешканцям інших регіонів, натомість на Херсонщині цей показник взагалі **58%**, що вказує на певний **«суспільний розрив»** між регіонами, де продовжується життя попри війну, і де бойові дії не дають можливості нормально жити.

Відчувається певна **«образа»** що мешканці прифронтових регіонів **не можуть жити повноцінно життям як люди в інших регіонах**. У представників деокупованих регіонів є також відчуття, що інші регіони мало знають про їхнє становище. Західні регіони у їхньому уявленні мають дозвілля й веселощі, тоді як у деокупованих територіях є відчуття «трауру» та «страху» за оцінками респондентів, більш відчутніше це на Херсонщині.

«**Люди там живуть своїм життям. Люди мають можливість виходити в парки, піти посидіти в кафе, день народження дітей відмічати в таких закладах. А ми все вдома**». Представниця місцевої влади, 35 років, Херсонська обл., с. Музиківка

«Вони живуть своїм життям, **вони цього не бачать**. Але... навіть там з західних регіонів вони **по-своєму дуже постраждали**. Багато хлопців, котрі воюють саме з західних регіонів». Громадський активіст, 37 років, Херсонська обл., Херсон

Фактори, що негативно впливають на згуртованість

Загалом громади вирізнялись згуртованістю: готові допомогти один одному, спільно працювали для перемоги та підтримки Збройних сил. Проте, люди бувають різними й не можна однозначно стверджувати, що всі жителі громад є 100% об'єднаними, оскільки досі залишаються і ті, хто загальну тенденцію не підтримує.

Серед причин, чому люди не згуртовані, за словами експертів можна виділити:

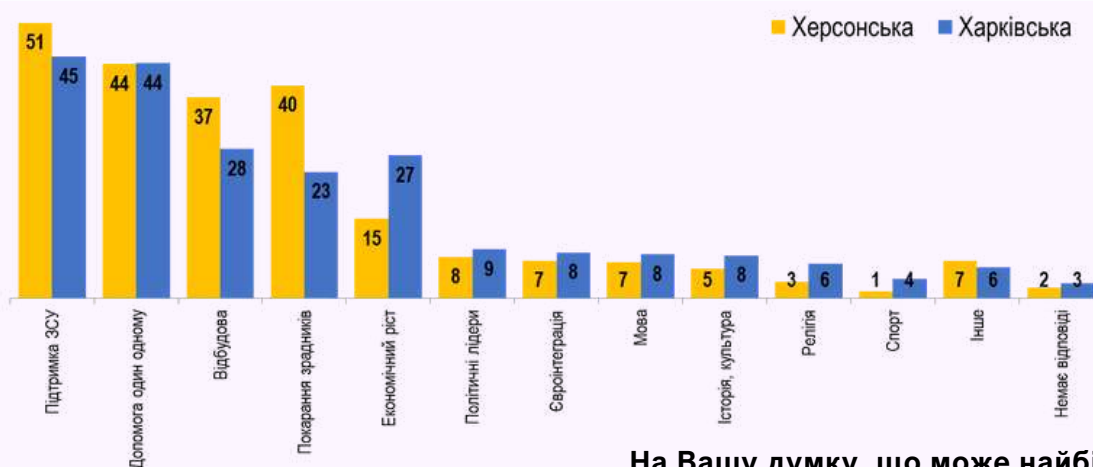
- **Різні досвіди під час окупації**: хтось пережив важчі умови, хтось взагалі виїхав і повернувся – з'являються непорозуміння і знецінення досвідів один одного – як на рівні громади, так і у ставленні до інших регіонів.
- **Недовіра до джерел інформації**, відсутність надійних, правдивих джерел: спричиняє певним чином викривлення реальності і також може впливати на погляди жителів громад
- **Негативне ставлення** до України, українського та можлива колабораційна діяльність: таких людей називають «ждуни» (чекають на повернення російської влади, налаштовані проти української) або ж просто – говорять, що вони співпрацювали з окупантами.
- Час проведений **в окупації та російська пропаганда** – особливо для Харківщини.

— “ —
«Скажу чесно, люди, які були в окупації, 12 тисяч – це дуже непрості люди. Їм півроку казали, що тут Росія – назавжди. Люди були вже дуже важкі, ви зрозуміли. І влада дуже багато зробила. Ми зараз працюємо над проблемою безпеки та згуртованості громади».
Представниця влади, 48 років, Харківська область, Балаклійська ОТГ

Варто також пам'ятати, що питання щодо згуртованості – частково спонукає респондентів до ствердної відповіді, проте під час обговорення інших тем респонденти наводили приклади життєвих ситуацій, котрі доводили неоднозначність тези й проблеми з загальною єдністю в громадах.

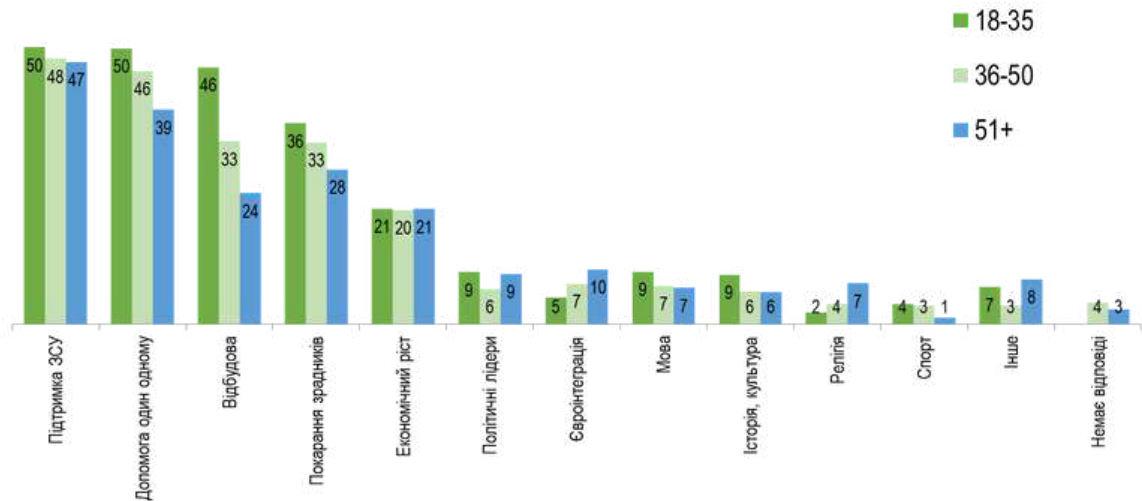
Заходи, котрі могли б підвищити згуртованість

На питання “Що може найбільше об'єднати мешканців області?” більшість опитаних обох областей обрали **підтримку ЗСУ**, на другому місці – **допомога одне одному**.

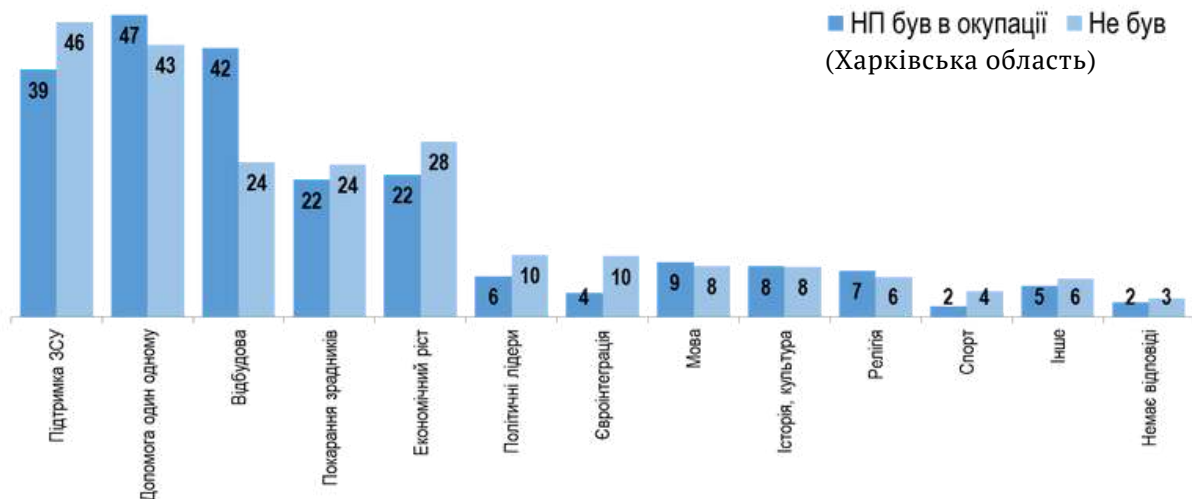
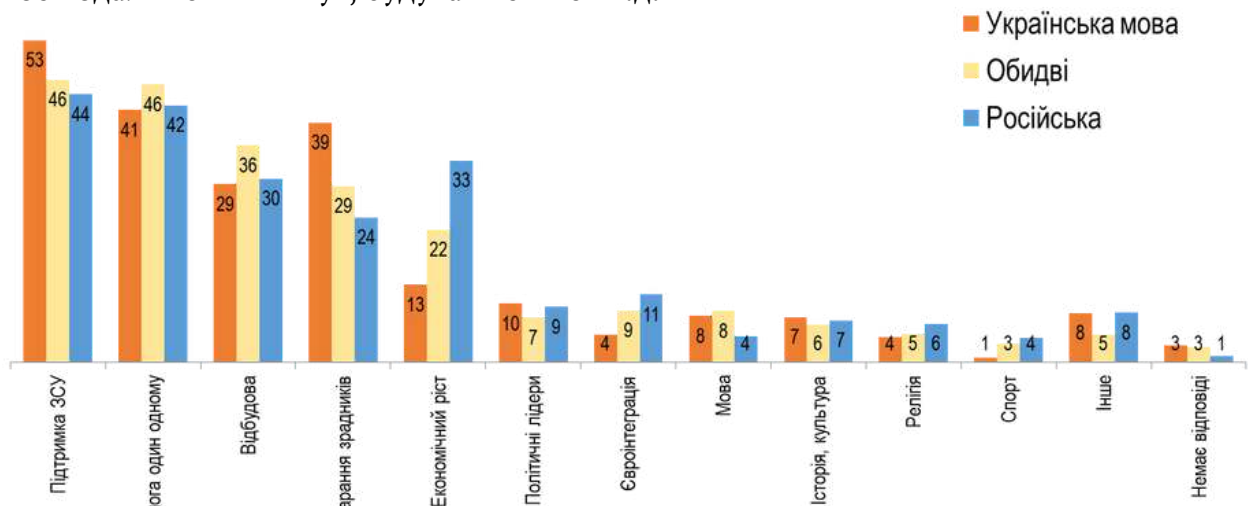

На Вашу думку, що може найбільше об'єднати мешканців Вашої області?
(не більше 3 відповідей)

Цікаво, що жителі Херсонської області велику роль відводять **відбудові** та **покаранню зрадників**, що підтверджує гіпотезу про те, що питання зруйнованого житла і притягнення колаборантів до відповідальності є більш нагальними тут, ніж в Харківській області. Натомість жителі останньої більше зазначали **економічний ріст** як «об'єднуючий фактор», тобто акцентували на більш довгострокових аспектах.

По віковій структурі видно, що з усіх груп саме **молодь** найбільше акцентує на відбудові як заході для підвищення рівня згуртованості, бо вони прагнуть планувати своє подальше життя тут, будувати сім'ю і т.д.

У мовній структурі видно, що більше українськомовних, ніж російськомовних, виступають за покарання колаборантів; натомість за економічний ріст говорять більше російськомовні, ніж українськомовні.

Інша цікава тенденція: жителі, чиї населені пункти були в окупації, **більше виступають за відбудову** як фактор підвищення згуртованості, бо для них це більш нагальна проблема.

Враховуючи результати опитування і свідчення опитаних експертів можна виділити **заходи, котрі могли б підвищити згуртованість:**

- Залучати місцевих мешканців до проєктів, де за мету ставиться допомога захисникам України.
- Комунікувати з мешканцями та робити особливий акцент на тому, що нас об'єднує.
- Проводити заходи, гуртки та іншого виду спільну діяльність (культурну чи соціальну), котрі б об'єднували жителів громад різних категорій, якщо дана потреба є в конкретній громаді.
- Створювати спільні проєкти по відбудові житла, які залучали б державний, приватний сектори і громадянське суспільство.
- Залучати до процесу більше експертів, громадські організації, волонтерів, які б спеціалізувалися на відбудові/відновленні/реінтеграції.

— “ —

*«Усі ці **наші збори, донати**. коли ми збираємо кошти на підтримку нашої армії, на підтримку окремих бригад. Ми допомагаємо нашим захисникам та захисницям реабілітуватися».*

Голова ГО, 38 років, Херсонська обл., смт Білозерка

— ” —

— “ —

*«Запрошувати, так, з різних організацій, наприклад, як волонтерів, на якісь там питання нагальні, **допомога, наприклад армії**».*

Громадська активістка, 47 років, Харківська обл., Харків

— ” —

— “ —

*«Зробити на такому рівні **відкриті лекції, семінари, культурні заходи,... флеш-моби**».*

Громадський активіст, 42 роки, Херсонська обл., с. Чорнобаївка

— ” —

Служба безпеки України затримала у Херсоні чоловіка, що допомагав працівника ФСБ втікати на катерах на лівий берег Дніпра, 24 листопада, 2022. (СБУ)

Реальний термін у 13 років отримав колаборант з Куп'янська Харківської області: чоловік хотів вивезти до РФ 700 тонн зерна. 31 липня, 2023. (СБУ)

РЕКОМЕНДАЦІЇ

ЕКОНОМІКА ТА СФЕРА БІЗНЕСУ

Для створення робочих місць:

- Відновити діяльність промислових та аграрних підприємств шляхом надання фінансової підтримки, кредитних програм та інших стимулів.
- Організувати тренінги та програми перекваліфікації для місцевих жителів, щоб вони могли займати робочі місця.
- Розвивати громадські роботи та залучати населення до відновлення інфраструктури.
- Слід звернути увагу на працевлаштуванні і більшому економічному залученні населення середнього віку (39-59 років).

Для покращення бізнес-клімату:

- Розробити антимонопольні заходи для підтримки конкуренції на ринку.
- Сприяти співпраці влади та міжнародних волонтерських фондів для створення сприятливих умов для бізнесу.
- Співпрацювати з урядами інших країн для запуску підприємств за їхній кошт.
- Організувати моніторинг ринку для виявлення попиту на певні послуги та товари та комунікацію основних трендів, для сприяння адаптації бізнесу до потреб регіону.
- Сприяти адаптації до ускладнених умов роботи, таких як дефіцит електрики (до прикладу компенсувати власникам кошти витрачені на енергоефективність) та підвищення безпеки бізнесів щоб зберегти стабільність їх роботи (до прикладу страхування і обладнання укриттів).

Для підвищення привабливості регіону для інвесторів:

- Розробити механізм надання податкових пільг та інших стимулів для залучення інвесторів, зокрема іноземних компаній, для побудови нових підприємств.
- Розробити чіткий та прозорий алгоритм пільг для бізнесу.
- Співпрацювати з міжнародними організаціями для надання грантів та безвідсоткових позик малому та середньому бізнесу.
- Розробити програму державного партнерства з приватним сектором для фінансування інфраструктурних проектів.
- Забезпечити комунікацію успіхів та позитивних змін у регіоні через ЗМІ та інші канали, для залучення інвесторів.

Для підтримки аграрного сектору:

- Впровадити програми підтримки фермерів, включаючи надання безкоштовного насіння, засобів для обробки земель та фінансової допомоги.
- Сприяти створенню зерносховищ та переробних комплексів, що дозволить фермерам виробляти готову продукцію з вищою доданою вартістю.
- Співпрацювати з урядами інших країн для розвитку аграрного сектору через міжнародні програми та меморандуми.

Для повернення бізнесу:

- Забезпечити активну комунікацію про можливості та переваги для бізнесу на деокупованих територіях.
- Організовувати інформаційні кампанії для підприємців, щоб вони могли отримати актуальну інформацію про пільги, програми підтримки та можливості для розвитку бізнесу.

Для підтримки місцевих виробників та торговців:

- Надати підтримку для малих підприємців, що займаються вирощуванням та продажем продукції на місцевих ринках.
- Забезпечити правовою підтримкою для захисту інтересів дрібних виробників та торговців від надмірного тиску з боку контролюючих органів.

ІНФРАСТРУКТУРА

Для підтримки та розширення діяльності команд ДСНС та комунальних служб:

- Забезпечити їх необхідними ресурсами та обладнанням для захисту і ефективної роботи у відновленні критичної інфраструктури;
- Запроваджувати стимулюючі заходи для залучення людей до роботи в цій сфері, зокрема наданням соціальних пакетів, підвищенням заробітної плати, бронюванням військовозобов'язаних тощо.

Для впровадження альтернативних енергетичних рішень:

- Розробити та впровадити локальні енергетичні системи, зокрема, мобільні котельні та сонячні панелі для багатоповерхових будинків.

Для забезпечення доступності базових послуг у віддалених громадах:

- Розширити програми виїзних поштових, аптечних та банківських бригад для покриття всіх віддалених населених пунктів.
- Прискорити роботи з відновлення доріг, особливо у сільських районах, для покращення доступу до послуг.
- Розглянути можливість впровадження тимчасових рішень для полегшення транспортного сполучення у критичних зонах.

Для розширення програми із забезпечення водопостачання:

- Розробити та впровадити програми з надання генераторів для свердловин у районах з перебоями водопостачання.

ГУМАНІТАРНА СИТУАЦІЯ

Для розширення доступу до гуманітарної допомоги вразливих категорій громадян:

- Донорам слід переглянути вразливі категорії, щоб забезпечити доступ до допомоги людям передпенсійного віку (50-59 років) та тим, хто не має жодних родичів.
- Створювати реабілітаційні центри для підтримки населення.

- Організовувати курси перекваліфікації та встановлювати квоти для їх працевлаштування.
- Залучати волонтерські організації для організації мобільних точок допомоги (харчування, одяг, гігієнічні засоби) – пункти незламності.

Для рівномірного розподілу гуманітарної допомоги:

- Формувати запити на гуманітарну допомогу від міської ради, базуючись на реальних потребах громад.
- Забезпечувати адресний розподіл допомоги.
- Долучати мешканців до процесу розподілу, розвантаження та звітування про використання гуманітарної допомоги, що сприятиме їхній активності та відповідальності.

Для задоволення потреб вразливих груп:

- Організувати мобільні бригади соціальних та медичних працівників для відвідування маломобільних осіб та літніх людей.
- Забезпечити наявність і доступність соціального транспорту для маломобільних жителів.
- Забезпечити адресну допомогу маломобільним людям та незахищеним верствам населення за участю волонтерських організацій та соціальних служб.
- Розширити діяльність центрів психологічної допомоги та організувати додаткові майстер-класи та активності для дітей з урахуванням безпекових вимог.
- Відкривати центри психологічної допомоги та підтримки. Організовувати групи психологічної взаємодопомоги, особливо для сімей дітей дошкільного віку.

МЕДИЧНА СФЕРА

Для вирішення проблеми кадрового дефіциту:

- Організувати програми перекваліфікації та додаткового навчання для медичних працівників.
- Залучати медиків-волонтерів та спеціалістів з інших регіонів та країн.

Для покращення доступу жителів деокупованих територій до мед. послуг:

- Збільшити кількість мобільних медичних бригад для обслуговування віддалених, сільських та прифронтових територій.
- Залучати міжнародні організації для підтримки мобільних медичних бригад.
- Розвивати та підтримувати дистанційну медицину, зокрема для спеціалістів, які виїхали з регіону, але готові надавати консультації онлайн.

Для покращення стану медичної інфраструктури:

- Забезпечити медичні заклади необхідним обладнанням за допомогою гуманітарних та міжнародних програм.
- Відновити та відремонтувати зруйновані медичні заклади, облаштувати їх укриттями.
- Будувати підземні медичні шпиталі.

Для зміцнення резилієнтності населення громад:

- Організовувати курси першої медичної допомоги та мінної безпеки для населення, особливо дітям та підліткам. Задовольнити інтерес дітей та підлітків до теми війни і її наслідків у безпечних і контрольованих умовах, таким чином знизивши їх схильність до ризикової поведінки. Як альтернатива, також рекомендується організувати цільові курси сімейного типу для батьків з дітьми.
- Навчати соціальних працівників, представників місцевого самоврядування базовим медичним навичкам для оперативної допомоги в екстрених ситуаціях.

ОСВІТА

Для забезпечення рівного доступу до онлайн і офлайн навчання:

- Надати гаджети та доступ до швидкісного інтернету дітям з малозабезпечених сімей.
- Прискорити відновлення пошкоджених шкіл та дитсадків.
- Будувати та облаштовувати укриття для можливості розширення і вдосконалення змішаного навчання.

Для підтримки соціалізації та фізичної активності:

- Організовувати онлайн та офлайн гуртки, соціальні події та центри розвитку дітей з дотриманням безпекових вимог.

АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ

Для посилення кадрового забезпечення:

- Розробити програми залучення та утримання кадрів для ЦНАПів і соціальних служб, зокрема у віддалених і постраждалих районах.
- Організувати регулярне навчання та підвищення кваліфікації для працівників адміністративних послуг.

Для покращення доступності послуг:

- Забезпечити соціальний транспорт для населення віддалених сіл, щоб вони могли дістатися до найближчих ЦНАПів.
- Впровадити мобільні пункти надання адміністративних послуг, особливо в громадах з обмеженим доступом, які надаватимуть адміністративні послуги на місцях, у вигляді мобільних офісів або спеціалізованих автобусів.
- Розвиток електронних послуг: послуги можна надавати онлайн через електронні платформи, що дозволить уникнути необхідності відвідувати фізичні офіси.

Для розширення спектру послуг:

- Відкрити безкоштовні юридичні приймальні, які надаватимуть консультації та підтримку онлайн і офлайн.

Для зниження фінансового навантаження на постраждалих:

- Скасувати оплату за відновлення документів для людей, які втратили майно та документи внаслідок бойових дій.

- Полегшити процедуру оформлення права власності для мешканців пошкодженого житла.

ВІДБУДОВА

Для забезпечення доступності відновлення житла постраждалого населення:

- Забезпечити доступність відновлення документів на власність для людей, що втратили житло, або отримали його пошкодження у результаті ведення воєнних дій спричинених агресивними діями РФ. Особливий фокус має приділятися вразливим категоріям, до прикладу літнім людям.
- Розробити стратегію з відшкодування втрат на випадок повторних пошкоджень майна реципієнтами допомоги.
- Унормувати допомогу громадянам, чиє житло було зруйноване або пошкоджене унаслідок агресивних дій РФ, до прикладу не прямих влучань, або через провокацію окупантами техногенної катастрофи, прориву на Каховській ГЕС, як сталося у Херсонській області.
- Забезпечити населені пункти, місцеву владу, рівними можливостями та ресурсами з відновлення та консервації житла у разі його пошкодження, незалежно від розміру поселення, та його географічної близькості до зони бойових дій.
- Підвищити рівень поінформованості щодо програм відновлення житла, їх умов та можливостей, а також механізмів відновлення через різні установи (ЦНАП).
- Диверсифікувати допомогу залежно від рівня пошкодження.
- Розробити схему компенсацій для категорії громадян, які вже витратили власні кошти на ремонт житла.
- Передбачити альтернативну допомогу для мешканців територій ближче до лінії фронту для яких наразі не передбачена підтримка взагалі по державній програмі «Відновлення».

Для забезпечення людськими ресурсами:

- Розробити стратегію з залучення кваліфікованих спеціалістів до процесу відбудови та відновлення громад: від будівельників до спеціалістів з планування міст.

Для застосування комплексного підходу до процесу відбудови:

- Фінансувати стратегії з перепланування міст, розвиток місцевих архітектурних спілок.
- Врахувати безпеково-економічну ситуацію в регіоні, а також експлуатаційні особливості об'єктів та оновлення підходів до планування міста та облаштування міських просторів.

Для забезпечення прозорості відбудовчих проєктів:

- Корупційні ризики залишаються істотними у процесі відбудови, відтак проєкти з відновлення мають нести максимально прозорий характер.
- Важливою також залишається прозора комунікація щодо відбудовчих проєктів і черговості отримання допомоги.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЕРЖАВНИМ ІНСТИТУЦІЯМ

Органам центральної влади:

- Підтримувати місцеву владу через роз'яснення та взаємодію. Забезпечити більшу підтримку роз'ясненнями щодо імплементації певних законодавчих актів, а також більш активну комунікацію з органами місцевої влади.
- Врахувати необхідність гнучкої системи реагування на можливі потреби та перешкоди, що можуть виникнути у процесі впровадження певних програм на місцях.
- Розробити стратегії з залучення кваліфікованих спеціалістів до робіт на місцях.
- Забезпечити громади ресурсами для найму і підтримки компетентних співробітників.

Органам місцевої влади:

- Врахувати необхідність включення до штату громад спеціалістів з міжнародної співпраці, фандрайзингу та публічних комунікацій.
- Працювати над розробкою і узгодженням планів з антикризового менеджменту спільно з обласною владою для подолання можливих загроз та викликів, пов'язаних з веденням бойових дій.
- Підтримувати та розвивати місцеві медіа, які могли б висвітлювати локальні питання більш ґрунтовно та правдиво. Це сприяло б прозорості життя громади і привернуло б увагу центральної влади до проблем окремих регіонів.

МІЖНАРОДНА ДОПОМОГА ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НУО

Для забезпечення рівномірного розподілу допомоги:

- Звернути увагу на покращення роботи у сфері гуманітарної допомоги (її таргетованість), сфери медицини, розмінування і безпеки, забезпечення розвитку дітей та створення безпечних та інклюзивних просторів.
- Покращити систему моніторингу та оцінки.
- Продовжувати програми, що включають не лише гуманітарну та фінансову, але і юридичну допомогу, просвітницькі заходи та мінну безпеку. Також, варто розглянути залучення організацій до роботи з пошуку зниклих безвісти.
- Підтримувати малий та середній бізнес. Заохочувати соціальне підприємництво через спеціальні гранти та програми навчання. Для цього було б корисно запровадити програми навчання для написання грантів та управління проектами для місцевих мешканців.

БОРІТЬБА З КОЛАБОРАЦІОНІЗМОМ

Для підвищення ефективності виявлення та притягнення до відповідальності колаборантів:

- Переглянути вимоги до доказової бази.
- Забезпечити оперативне реагування та міжнародну співпрацю для переслідування колаборантів, які покинули країну.

- Розглянути можливість розширення повноваження місцевих громад через впровадження арбітражної системи, яка дозволить місцевим громадам мати вплив на рішення щодо потенційних колаборантів, з метою підвищення довіри до процесу розслідування та покарання. Переглянути можливості прийому і врахування повідомлень/свідчень від громадян про участь у колабораційній діяльності.

Для удосконалення системи покарання:

- Залучати правозахисників та експертів громадянського суспільства до реформування законодавства з питань покарань колаборантів.
- Розглянути можливість посилення покарань для колаборантів, порівнявши колабораціонізм до державної зради.
- Обмежити права колаборантів на отримання державних виплат та пільг після відбуття покарання.
- Впровадити ретельний індивідуальний розгляд кожного випадку співпраці з окупантами, враховуючи обставини, за яких людина була змушена співпрацювати (наприклад, з метою збереження життя).

Для вдосконалення судової реформи:

- Зосередити зусилля на підвищенні ефективності та якості роботи вже наявних слідчих органів (поліція, СБУ, ДБР, НАБУ), зменшуючи дублювання їх функцій.
- Проводити регулярні тренінги та обмін досвідом між різними слідчими органами для покращення координації та спільної роботи.
- Сприяти співпраці з міжнародними органами, які можуть надати методичну допомогу та ресурси для розслідування колабораціонізму і військових злочинів.

Для підвищення прозорості:

- Залучати місцевих жителів через організацію громадських комітетів або дорадчих рад, які будуть брати участь у моніторингу та оцінці роботи слідчих органів на місцях. Проводити регулярні зустрічі з громадськістю для обговорення результатів розслідувань та надання зворотного зв'язку.
- Забезпечити відкритий доступ до інформації про розслідування колабораціонізму, включаючи звіти про кількість притягнутих до відповідальності осіб та результати судових процесів.

КУЛЬТУРА, УКРАЇНІЗАЦІЯ, ЗГУРТОВАНІСТЬ

Для збільшення ефективності впровадження заходів із українізації та розвитку культурної сфери:

- Комунікувати питання “українізації” з особливою обережністю, враховуючи що воно є чутливим, особливо серед мешканців деокупованих територій.
- Використовувати системний підхід в освітніх закладах для дітей, акцентуючи на вивченні української історії та літератури ще з молодших класів.
- Запровадити державні програми навчання на всіх рівнях в тому числі для дорослих, аби ті більше дізналися про українську культуру.
- Організовувати культурні події з акцентом на українській автентичності, українському

“брендів”, а також на підтримку армії.

- Провідною ідеєю заходів має бути резилієнтність (стійкість) і взаємодопомога, як фактор, що об’єднує, а також сприяє підвищення духу гордості за регіон і країну.
- Важливо підвищувати обізнаність щодо джерел фінансування культурних ініціатив з метою підвищення лояльності до культурних заходів в очах суспільства, бачення їх як таких що мають право на існування і є цінними під час війни.
- Акцентувати не лише на “смутих” часах української історії, а й висвітлювати “переможні” моменти; поширювати сучасну українську літературу, аби розвіювати міфи про меншовартість всього українського.
- Сприяти відновленню національної автентики регіонів, зокрема традицій, місцевих надбань, культурної спадщини, котрі б об’єднували місцеву громаду і приваблювали б інших дізнатись цікаві факти про регіон.
- Фінансувати українську музичну і кіноіндустрію, інвестувати в розвиток різножанровості.
- Впроваджувати більше контенту українського виробництва: на телебаченні, в соцмережах, займатися просвітницькою роботою: ознайомлювати з історією, культурою – в медіапросторі; публікувати інформацію про “важливі дати” для історії та культури України.
- Створити безпечні місця для проведення культурних заходів, клубів по інтересам, гуртків доступні різним групам населення, незалежно від віку, статі і національності, що сприятиме боротьбі з упередженнями.
- Підтримувати онлайн культурні ініціативи для залучення молоді.
- Сприяти неупередженому поданню новин, аби збільшити довіру населення до державних новинних каналів.
- Фінансувати розвиток місцевих ЗМІ, що висвітлюють проблеми і успіхи громад.

Для зростання згуртованості в суспільстві:

- Залучати місцевих мешканців до проєктів, де за мету ставиться допомога захисникам (гуманітарні збори, плетіння сіток), підтримка сімей військових.
- Проведення заходів зі збереження пам’яті місцевих полеглих за свободу України.
- Проводити заходи, гуртки та іншого виду спільну діяльність (культурну чи соціальну), котрі б об’єднували жителів громад різних категорій, якщо безпекова ситуація дозволяє проводити такі заходи (або проведення онлайн-заходів).
- Створювати спільні проєкти по відбудові житла, які залучали б державний, приватний сектори і громадянське суспільство.
- Розвивати інститут громадських обговорень і громадського залучення. Шляхом цього механізму комунікувати з мешканцями, піднімати теми, що викликають занепокоєння мешканців, спільно шукати їх рішення.
- Розробляти і проводити заходи і підтримувати проєкти, спрямовані на об’єднання людей з різних регіонів України, боротьбу з упередженнями, мінімізацію соціальної напруги, а також сприйняття різних досвідів війни.
- Залучати фахівців, а також експертне середовище до процесу розробки доречної комунікаційної стратегії щодо популяризації атрибутів української ідентичності і підсилення згуртованості серед населення.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Отож відновлення деокупованих територій України перебуває зараз на початковій стадії, зосереджуючись на нагальних потребах, таких як ремонт доріг, розмінування, розподіл ресурсів та відновлення енергетичної та соціальної інфраструктури. Довгострокові рішення все ще знаходяться в розробці.

У Харківській області відновленню сприяють міжнародна та внутрішня підтримка, активна місцева влада та тісна співпраця між всіма суб'єктами. У Херсоні – це патріотизм, взаємодопомога, місцеві спеціалісти і благодійні організації.

Проблеми обох областей включають обмежені ресурси, бюрократичні перепони, корупцію, великі масштаби розмінування та потребу в інвесторах. Економічне становище залишається в неналежному стані, особливо в сільській місцевості, де багато підприємств зупинилися. Відновлення інфраструктури триває, але віддалені райони мають проблеми з доступом до послуг через погану логістику.

Гуманітарна ситуація різна: у Харкові обсяги допомоги зменшуються, а херсонці все ще сильно на неї покладаються, що впливає на мотивацію до працевлаштування та ведення бізнесу. Особливої уваги потребують вразливі верстви населення, зокрема передпенсійні особи, які мають проблеми з роботою та не мають офіційної допомоги. Медичні послуги залежать від гуманітарної допомоги, з проблемами доступності у віддалених районах. Освіта перебуває під ударом, оскільки онлайн-навчання переважає через ризики та пошкоджені приміщення, що викликає занепокоєння щодо розвитку дітей. Адміністративні послуги загалом доступні, але віддалені райони стикаються з проблемами. Відновлення житла є пріоритетним, але ускладнюється доступністю державної допомоги та обмеженістю ресурсів.

Відновлення довіри до державних інституцій є необхідним для реінтеграції та впровадження реформ. Краща координація з боку центральної влади, активна участь місцевої влади, громади та партнерів відіграють вирішальну роль у відновленні.

Боротьба з колабораціонізмом є важливою для відновлення відчуття справедливості та довіри. Проукраїнські настрої зростають, а культурні заходи, попри виклики, важливі для соціалізації та згуртованості. ЗМІ повинні перейти до подання неупередженої інформації та розвивати місцеві ЗМІ для кращого розуміння ситуації на місцях.

Громади здебільшого є згуртованими, хоча питання покарання колаборантів і різного досвіду окремих територій зменшує рівень довіри й взаєморозуміння між мешканцями різних населених пунктів.

Незважаючи на виклики, об'єднані зусилля міжнародних партнерів, місцевої влади та громад є рушійною силою прогресу. Інфраструктура потроху, але відновлюється, економіка починає відродження, а свідомі громадяни розуміють згубність рокзолу суспільства. Шлях до реінтеграції регіонів важкий, але рішучість і наполеглива праця українського народу прагнуть забезпечити відновлення та процвітання.

Дана публікація була підготовлена за підтримки Фонду “Партнерство за сильну Україну”. Зміст цієї публікації є виключною відповідальністю ГО “Центр трансатлантичного діалогу” і не обов’язково відображає позицію Фонду та/або його фінансових партнерів.

На замовлення ГО “Центр трансатлантичного діалогу” було проведено опитування експертів та громадськості Соціологічною Групою “Рейтинг”, на основі чого було підготовлено дану публікацію.

Над редакцією працювала команда аналітиків “Центру трансатлантичного діалогу”.

Прохання використовувати джерело як “Сприяння Єднанню: рекомендації для формування національної стратегії реінтеграції на основі досвіду Харківської та Херсонської областей”, Київ, червень, 2024

**Transatlantic
Dialogue
Center**

**ФОНД ПАРТНЕРСТВО
ЗА СИЛЬНУ УКРАЇНУ**

**Центр
трансатлантичного
діалогу**

01021, м. Київ,
вул. Інститутська 20/8
info@tdcenter.org
www.tdcenter.org

**Фонд “Партнерство за
сильну Україну”**

UKR-PFRU-
comms@chemonics.com
www.pfru.org.ua/ua/

**Соціологічна група
“Рейтинг”**

01001, м.Київ, вул.
Еспланадна, 20, офіс 301
info@ratinggroup.ua
www.ratinggroup.ua